

Atlas rozmanitosti Slovenska:

Gorali a Rusíni na Strednom Slovensku

Ábel Ravasz
L'uboš Kovács
Anna Zamišková

Atlas rozmanitosti Slovenska: Gorali a Rusíni na Strednom Slovensku

Ábel Ravasz
Lúboš Kovács
Anna Zamišková

Gorali a Rusíni na Strednom Slovensku
Ábel Ravasz, Ľuboš Kovács, Anna Zamišková

Obálka a zalomenie: Reklamná agentúra Sinex

Grafická úprava: Zuzana Liptáková

Všetky práva vyhradené.

© Ábel Ravasz, Ľuboš Kovács, Anna Zamišková, 2023

Inštitút | **Bél**
Mateja | **Mátyás**
Bela | **Intézet**

Úvod¹

Publikácia *Gorali a Rusíni na Strednom Slovensku* je súčasťou série publikácií **Atlas rozmanitosti Slovenska** z dielne Inštitútu Mateja Bela. Cieľom tohto dlhodobého projektu je sprostredkovať prostredníctvom série odborných publikácií obraz Slovenska ako rôznorodej, národnostne, kultúrne a etnograficky pestrej krajiny, ktorej špecifickou kvalitou je miera vzájomného porozumenia a kvalitného spolunažívania jeho obyvateľov. Táto publikácia priamo nadväzuje na publikáciu *Atlas rozmanitosti Zamaguria*, vydanú s podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín (*Kult Minor*) v roku 2022.

Zvolenou metódou nášho prístupu je sociografické mapovanie, založené na štúdiu historických prameňov, sčítaní obyvateľstva a rigoróznom zbere dát o pripísanej etnicite ako aj konkrétnych etnografických charakteristikách.

Výstupom je publikácia určená širšej odbornej aj bežnej verejnosti s ambíciou poznávať históriu, etnografickú skladbu a kultúrne špecifiká regiónov Slovenska. Obsahuje naratívnu interpretáciu dát, prehľadné tabuľky, grafy a mapové zobrazenia, cieliace na porozumenie základným súvislostiam o historických, demografických a kultúrnych procesoch v mikroregiónoch. Snaží sa vyvracať mýty a analytickým spôsobom popísať prístupnou formou reálne javy a spoločenskú dynamiku. Prílohou je prehľadná a komplexná databáza využiteľná na ďalšie analytické účely ako aj overovanie našich výstupov a interpretácií.

1 Za pomoc počas výskumu ďakujeme Ernestovi Lakatošovi a jeho rodine, Petrovi Jendrálovi, ako aj všetkým respondentom výskumu.

Prvá fáza výskumu – Atlas rozmanitosti Zamaguria

Naším súčasným výskumným cieľom je zmapovať dve etnografické skupiny – **Goralov** a **Rusínov**. Obe komunity žijú v prihraničných oblastiach Slovenska. Na Slovensku sú štandardne vnímaní ako Slováci, no hovoriaci dialektami silne ovplyvnenými poľským a ukrajinským jazykom, prípadne ako čiastočne asimilovaných odnož poľského či ukrajinského národa, s na to naviazanou náboženskou denomináciou.

V období rokov 2021 a 2022 prebehla prvá etapa nášho výskumu pod názvom **Atlas rozmanitosti Zamaguria**. Existuje iba málo území, kde Gorali a Rusíni žijú bezprostredne blízko seba, a jedným z nich je oblasť Zamaguria. Práve tu žijú tieto dve komunity v každodennom kontakte, navzájom ovplyvňujú svoje kultúrne vzorce a formujú svoj sebaobraz v porovnaní s ďalšími, bezprostredne susediacimi, kultúrne aj jazykovo odlišnými komunitami. Naším cieľom bolo popísať geograficko-politicko-spoločenský kontext tohto územia, doplnený o širší región severného Spiša a západného Šariša a tak zmapovať súvislé kontaktné územie goralských a rusínskych obcí na severovýchode Slovenska.²

Ako potvrdili aj zistenia tejto publikácie, Gorali a Rusíni sú spoločne dodnes živým rezíduom valašskej kolonizácie severného Uhorska, a s dôrazom na následné procesy lokálnych migrácií, dosídľovania a presunov obyvateľstva nájdeme na území Slovenska veľmi hmatateľné dôkazy ich kultúrneho vplyvu na slovenskú kultúru a sebaobraz Slovákov ako takých, ako aj na tradičné kultúry Goralmi a Rusínmi dosídlených regiónov.³

Etnická identita ako aj jazykové prejavy na území Zamaguria sú stále silne prítomné. Goralským nárečiam podľa respondentov rozumie takmer každý obyvateľ goralských obcí (priemer obcí 99 %), aktívne ich používa 73 %. Horšie to je v prípade detí pod 18 rokov. V ich prípade je to 89 %, ktorí podľa respondentov z obcí rozumejú miestnym goralským nárečiam, no iba 38 % detí aj aktívne rozpráva po goralsky.

2 Ravasz, Á., Kovács, L. a Zamišková, A. (2022) *Atlas rozmanitosti Zamaguria*. Bratislava: Inštitút Mateja Bela. Výskumnú správu aj databázu nájdete na adrese: www.institutmatejabela.sk/arz.

3 Horváthová, E. (1970) „Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej“. *Slovenský národopis XVIII* (1970/1), str. 61.

Rusínčine rozumie podľa respondentov v rusínskych obciach v priemere až 98 % dospelých. Po rusínsky hovoriť vie pritom v priemere 72 %. V prípade detí, rusínčine rozumie 85 %, a hovorí ňou iba 33 %.⁴

Aj takéto demograficko-jazykové zmeny slovenských regiónov sú dôkazom toho, že povedomie o jedinečnosti a špecifite kultúry obyvateľstva sa postupne stráca, obzvlášť v dobe otvorenosti hraníc, globalizačných procesov, masovo-komunikačných médií s celosvetovým dosahom a v tomto kontexte aj národných vzdelávacích systémov zameraných na jednotnú koncepciu národnej identity dovnútra aj smerom navonok. Môžeme dokonca tvrdiť, že práve za uvedených podmienok sa tento proces stále viac zrýchľuje.

V tomto texte sa nechceme vydávať cestou pripisovania konotácie a popisu dôsledkov týchto javov, ale naopak poukazovať na to, že spôsob akým sa vníma etnická skladba obyvateľstva Slovenska ako moderného štátu dnes, nemusí nutne korešpondovať s tým, ako sa vnímala pri nástupe modernizačných procesov na začiatku dvadsiateho storočia, a už vôbec nie ako bola vnímaná pred nástupom obdobia modernity v Strednej Európe. Rovnako nie je našou ambíciou tvrdiť, že stav do ktorého sa dostávame je konečný a nezvratný. Máme veľa dôvodov tvrdiť, že regionálne identity ako cesta zachovania identity sú v celoeurópskom meradle stále viac prítomným a aktuálnym javom.

Práve Gorali a Rusíni ako potomkovia obyvateľov prichádzajúcich na naše územie v období valašskej kolonizácie môžu byť dôkazom toho, ako odlišne sa môžu v krajine etablovať dve podskupiny jedného veľkého migračného prúdu. Zatiaľ čo Rusíni sa v 20. storočí stali na Slovensku plnohodnotnou menšinou so svojim kodifikovaným jazykom, školstvom, kultúrnymi inštitúciami a politickým zastúpením, Gorali postupne stále viac splývajú so slovenskou majoritou. Sú síce prezentovaní ako špecifický príklad etnografickej pestrosti tradičnej kultúry Slovenska, no zároveň tým, že nie sú vnímaní a uznaní ako oficiálna menšina, pre nich nie sú dostupné rovnaké nástroje zachovania svojho unikátneho jazyka a kultúry či budovania inštitúcií, ako je to v prípade Rusínov, ktorých historická trajektória existencie na území Slovenska je s Goralmi do veľkej miery paralelná.

4 Ravasz, Kovács a Zamišková 2022, str. 21-25.

Goralská a rusínska identita na Strednom Slovensku

Goralská komunita na Slovensku (či v Česku alebo Poľsku) nemá status oficiálnej národnostnej komunity, a až do nedávna na získanie takéhoto statusu ani neašpirovala. Tým pádom nefiguruje v historických sčítaniach obyvateľstva. Dá sa s ňou ale stretnúť v historických geografických a etnografických popisoch rímskokatolíckych obcí s dialektom blízkym poľskému jazyku.

V tak široko stanovenej geografickej oblasti akú sa snažil obsiahnuť náš výskum však bolo málo pravdepodobné, že obyvateľstvo bude mať naprieč historickými regiónmi jednotnú etnickú sebaidentifikáciu. Obyvateľov „goralských“ obcí južnejších regiónov často spája s obyvateľmi Oravy či Kysúc ako jediný prvok historické povedomie o ich oravskom či kysuckom pôvode. Lokálne nárečia, sociálna, duchovná a materiálna kultúra, folklórne združenia, osobnosti či podujatia sú často definované na základe regionálnej identity ako napríklad vrchár, pohoreľčan, tepličan. Z etnolingvistického hľadiska a dostupnej literatúry je však jednoznačne možné zaradiť konkrétne nárečia do skupiny majúcej pôvod v poľskej pohraničnej oblasti.⁵ V niektorých susediacich obciach sú podľa toho obyvatelia týchto lokalít označovaní aj ako „Poliaci“.

Niektoré etnografické štúdie Hornej Oravy ako aj regiónu Zamaguria označujú Goralov ako Slovákov hovoriacich goralským nárečím vychádzajúcim z poľského jazyka.⁶ Nárečia obyvateľov goralských enkláv sú miestnymi vnímané ako líšiace sa od tých goralských na Orave a Zamagurí ako pomyselných domovských regiónoch Goralov. Preto často máme možnosť stretnúť sa aj s označením „po našom“ ako odlišenie nárečia od ostatných v regióne ale aj od tých na Hornej Orave či Zamagurí. Viacerí autori označujú Goralov ako historicky bilingválnu skupinu, diferencujúcu sa práve na základe tohto javu od lokálnej slovenskej majority.⁷

5 Dudášová-Kriššáková, J. (1993) Goralské nárečia. Prešov: Prešovská univerzita.

6 Podolák, J. (1972). *Zamagurie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

7 Jakubíková, K. (1980). „Interlokálne vzťahy goralských a negoralských obcí Oravy“. *Národopisné informácie* 1980/11, str. 267-279.

Dudášová-Kriššáková, J. (1988). „Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí“. In: Bielik, F. a Baláž, C. (red.) *Slováci v zahraničí*. Martin: Matica, Slovenská, str. 118-122.

Rusínska komunita, ktorá žije v pohraničnej oblasti s Poľskom od Tatier (obec Osturňa) až po Ukrajinskú hranicu (Ubl'a) je treťou najväčšou národnostnou komunitou na Slovensku. Podľa sčítania v roku 2021 bolo na Slovensku 63.556 Rusínov, skutočný počet však – tak ako v prípade každej menšiny na Slovensku – môže byť vyšší. Príslušníci tejto skupiny žijú aj na území Ukrajiny, Poľska, Srbska, Chorvátska a Rumunska. Indikatívna prítomnosť Rusínov v tom ktorom obecnom sídle je až na výnimky niektorých regiónov najjasnejšie vyjadrená gréckokatolíckym náboženstvom obyvateľstva.

Ako už bolo uvedené, Rusíni sú na Slovensku uznaní ako oficiálna národnostná menšina s vlastným kodifikovaným jazykom, kultúrnymi a vzdelávacími inštitúciami, právami a kultúrou. Prítomnosť tejto menšiny je úzko spätá hlavne s okresmi na severovýchode a východe Slovenska, kde v 156 obciach majú Rusíni právo použiť ich jazyk aj v úradnej komunikácii.

Okrem toho sú však na Slovensku obce, ktoré označujeme ako enklávy kde sa väčšina obyvateľstva hlási ku gréckokatolíckej cirkvi, hovorí lokálnym nárečím s výrazným vplyvom rusínčiny a sporadicky využíva staroslovienčinu ako liturgický jazyk. Obyvatelia sa môžu a nemusia oficiálne hlásiť k rusínskej menšine, niekedy sami seba označujú ako „Rusnáci“, čím sa vyslovene odvolávajú na svoju vieru, no nie nutne to považujú za označenie ich národnosti.⁸ V týchto obciach sa spravidla nepoužíva jazyk blízky kodifikovanej rusínčine. Najčastejšie je lokálny dialekt rovnako ako v prípade goralských enkláv označovaný ako „po našom“. Práve do tejto kategórie spadali bez výnimky „rusínske“ obce nášho záujmu.

Druhá fáza výskumu – výber lokalít

Výskum komunít žijúcich v kompaktnom celku na hraniciach severného Spiša a Šariša, vo svojom centre, Zamagurí, bolo nespochybniteľným prvým krokom k poznaniu súčasného stavu, vzájomného spolunažívania a zachovanosti kultúry, ale aj historickej asimilácie lokálneho obyvateľstva do týchto dvoch dominantných etnických skupín viažucich sa na valašskú kolonizáciu horného Uhorska.

8 Ratkoš, P. (1965) „Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia“. *Slovenský národopis* 13 (2-3), str. 151.

Ďalším krokom bolo skúmanie geograficky centrálného územia Slovenska, a pokus popísať všetky lokality viažuce sa na tomto území na valašskú kultúru. Za lokality výskumu sme si určili územie od Oravy, Liptova, Kysúc na severe, po juhozápadné končiny Spiša na východe, Gemera a Malohontu na juhu, neopomínajúc Horehronie ako pomyselné centrum tradičného vnímania valašskej kultúry bezprostredne spätéj práve s majoritnou, slovenskou identitou. V rámci tohto priestoru sme predbežne rozdelili obce na rôzne typy podľa toho či ide o obce osídlené valašským obyvateľstvom priamo počas valašskej kolonizácie, alebo ide o enklávy obyvateľstva presídlené do spádového regiónu v neskoršom období, najčastejšie za účelom získania pracovnej sily v konkrétnej oblasti ťažby či výroby. Vychádzali sme z dostupnej literatúry, ako aj z výsledkov historických sčítaní obyvateľstva.

Goralské sídla koncentrované do pohraničnej oblasti s Poľskom, v mikroregióne Horná Orava sústredené do okresu Námestovo, sú Mútne, Novoť, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabča, Rabčice, Sihelné a Zákamenné, ohraničené obcami Oravská Lesná na západe a Rabčice na východe. K tomuto klastru je možné prirátvať ďalšie dve goralské sídla na Orave v okrese Tvrdošín, obce Hladovka a Suchá Hora. Tieto môžeme považovať za lokality osídlené valašskou kolonizáciou.

Za obce severnej časti Slovenska s historickou prítomnosťou Goralov z obdobia valašskej resp. kopaničiarskej kolonizácie považujeme ďalej obce na území Kysúc severozápadnom území hraničiacom s Českom a Poľskom mesto Čadca, a na sever od neho obce Čierne, Oščadnica, Skalité a Svrčinovec.

Goralské lokality v regióne Liptov, na území okresov Liptovský Mikuláš a Ružomberok, neevidujeme ako priamy vplyv valašskej kolonizácie ale ako dôsledok neskoršieho presídľovania obyvateľstva v podobe enkláv. Ide o obce Huty, Malé Borové a Veľké Borové v okrese Liptovský Mikuláš, a Liptovská Lúžna, Liptovská Osada a Liptovské Revúce v Ružomberskom okrese.

Do ďalšej kategórie goralských lokalít spadajú obce Liptovská Teplička a Pohorelá na úpätiach Kráľovej hole založené obyvateľmi z Kysúc v 17. storočí, Pohronská Polhora a Štilbach (dnes časť obce Henclová), ktoré vznikli presídlením obyvateľov z Hornej Oravy v 18. storočí, či obce Lom nad Rimavicou, Drábsko, Ďubákovo, Šoltýska a Utekáč v severnom Malohonte, osídlené kolonistami z Hornej Oravy na prelome 18. a 19. storočia.

Poslednou kategóriou boli goralské obce na Gemeri, založené obyvateľstvom z Hornej Oravy na začiatku 20. storočia. Konkrétne ide o obce Orávka a Bottovo.

V kategórii rusínskych obcí v priestore Stredného Slovenska sme skúmali obce na Horehroní osídlené (a niekedy aj založené) valašským obyvateľstvom. Sem spadajú Heľpa, Polomka, Šumiac, Telgárt, Valaská, Val'kovňa, Vernár a Závadka nad Hronom. V týchto obciach sa historicky stretávame okrem valašského elementu aj s gréckokatolíckym náboženstvom.

Poslednou kategóriou sú rusínske enklávy južného Spiša či severného Gemera. Ide o obce Úhorná, Pača, Hačava, Henclová (resp. jej časť Huta) a Žakovce.

Metodika výskumu

Cieľom zberu je zmapovať aktuálny stav ukazovateľov etnickej príslušnosti v rámci všetkých goralských a rusínskych komunít na Strednom Slovensku od Kysúc, Oravy a Liptova na severe počnúc, Malohontom a Gemerom na juhu končiac. Zber je primárne sociologický, to znamená, že sme zbierali dáta na celokomunitnej úrovni a zaznamenávali všeobecné tendencie (nesnažili sme sa o dokumentáciu celého rozsahu rozmanitosti).

Zber sa vykonával osobným opytovaním a triangulačnou metódou. To znamená, že boli uskutočňované osobné rozhovory s ľuďmi, ktorí poznajú obce, a všetky informácie boli overené minimálne z dvoch vzájomne nezávislých zdrojov, ideálne aj z viacerých. Ak sa zdroje zhodli, informácia bola považovaná za validnú. Ak nie, bol hľadaný ďalší zdroj resp. aj zdroje.

Primárnymi respondentmi boli ľudia z rôznych oblastí kultúrneho a spoločenského života daných miest a obcí, a to z územnej samosprávy (primátori, starostovia, prednostovia úradov, poslanci, dlhoroční zamestnanci miestnych úradov), miestneho školstva (riaditelia a učitelia škôl so zameraním na výučbu regionálnej výchovy), kultúrnej sféry (múzea, osvetové pracoviská, folklórne súbory, občianske združenia), ako aj iné zaujímavé osoby (autori publikácií a monografií, kňazi, regionálni historici, kronikári, etnológovia, archivári, osobnosti obce, bývalí starostovia a poslanci miestnej samosprávy).

Tri uskutočnené rozhovory boli považované za ideálne, dva za hraničné splnenie podmienky. V niektorých prípadoch, najmä v prípade nezhody medzi informátormi, sa uskutočnil aj štvrtý rozhovor, resp. opakovaný zber dát.

Respondenti boli v rámci oslovenia oboznámení s výskumným zámerom, ten im bol elektronicky odoslaný v osobitnom dokumente. Pre každú obec zahrnutú do zisťovania bol autormi pripravený predbežný profil obce, ktorý obsahoval hlavné údaje o týchto obciach. Pri terénnej návšteve boli údaje v týchto profiloch overované a dopĺňané najmä za spolupráce zamestnancov obecných úradov. Pre relevantné obecné časti boli vytvorené osobitné vzorové profile, pričom v rozhovore s respondentmi boli kladené otázky vzhľadom na všetky obecné časti.

S respondentmi bol na mieste vyplnený dotazník elektronickou formou, alebo fyzicky, s tým, že digitalizácia dotazníka prebehla až následne. Možnosťou bolo aj na mieste iba nahráť rozhovor a neskôr vyplniť dotazník doma. V ojedinelých prípadoch, keď osobný zber dát z objektívnych dôvodov nebol možný, respondenti sa kontaktovali telefonicky. V prípade takejto formy zberu dát bol respondentom vopred oznámený zámer a cieľ projektu, podobne ako pri osobnom terénnom výskume. Hotové dotazníky boli následne zakódované do databázy, ktorá je jedným z hlavných výstupov projektu. Riadky databázy tvoria relevantné obce a obecné časti.

Pri zisťovaní sme pracovali s pripísanou etnicitou, čiže držali sme sa postupu, kde boli jednotlivým obciam zaradeným do zisťovania pripisované etnické kategórie, primárne referujúce na jazyk, ktorým sa v obci v prevažnej miere rozpráva.

Takýmto spôsobom mohli respondenti označiť obec, za ktorú s nimi bol vyplňaný dotazník, ako goralskú, rusínsku alebo slovenskú obec. Následne bol respondentovi daný dotazník ktorý zodpovedal vybranej kategórii, to znamená, že zisťoval aspekty zodpovedajúceho jazyka, resp. národnosti. Etnické kategórie boli pripísané celým obciam, bez ohľadu na to koľko ľudí sa v nich identifikuje s danou identitou.

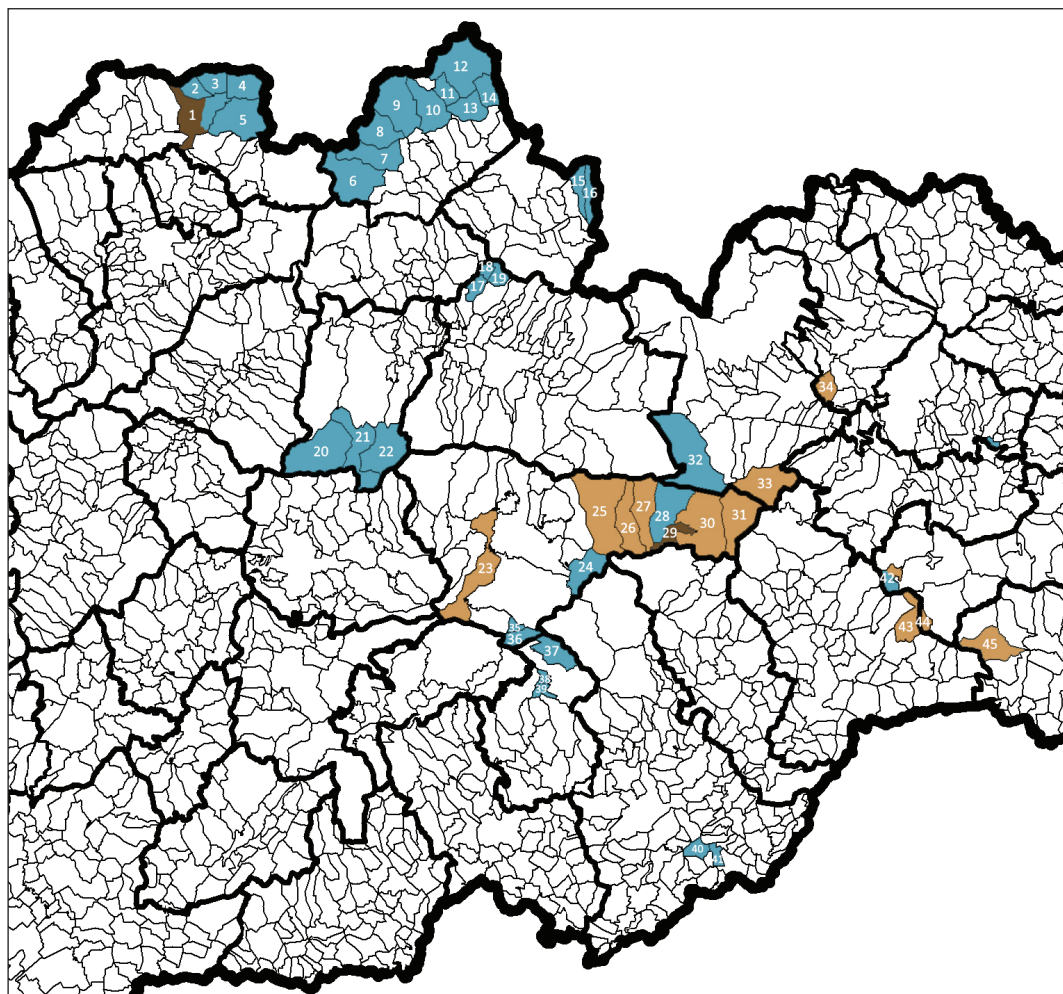
Po vyplnení dotazníka bol respondent požiadaný o pripísanie týchto kategórií okolitým obciam o ktorých mal túto vedomosť, čím došlo k sekundárnej triangulácii údajov získaných za referenčné obce.

Zber údajov prebiehal v časovom horizonte od novembra 2022 do februára 2023 a realizovali ho dva výskumné tímy, jeden v oblasti Oravy, Kysúc, Liptova a Spiša, druhý v regiónoch Horehronia, severného Malohontu, Gemera a Volovských vrchov. Oba tímy postupovali na základe jednotných inštrukcií. Zber dát sa konal osobným opytovaním v teréne, ktorý bol v niektorých prípadoch doplnený telefonickými rozhovormi či online komunikáciou. Relevantnosť údajov bola v určitých prípadoch overovaná prostredníctvom ďalších zdrojov, primárne z publikácií a monografií skúmaných miest a obcí.

Rozhovory s respondentmi sa viedli prostredníctvom pripraveného dotazníka, ktorý bol vytvorený za účelom získania štandardizovaných údajov. Ako už bolo spomenuté, pri oslovení respondentov sme ich vopred oboznámili s výskumným zámerom. Pre relevantné mestské/obecné časti, kde bola prítomnosť koncentrácie obyvateľstva aspoň 30 domácností, sa robil dotazník na každú obecnú časť osobitne. Príslušné údaje výskumný pracovník zaznamenával do spoločnej databázy. Odpovede konkrétnych osôb boli anonymizované. Údaje sa sumarizovali a kategorizovali len podľa identifikátorov jednotlivých obcí.

Výskumný pracovník pracoval s dvoma typmi dotazníkov, a to pre obce goralské a rusínské. V dotazníku boli otázky zamerané na oblasti etnickej identity obce, odhadované percento obyvateľov rozumejúcich jazyku a odhadované percento obyvateľov používajúcich jazyk (obe tieto otázky sme sa pýtali separátne pre deti a dospelé obyvateľstvo), odhadovaný podiel príslušníkov ostatných etnografických skupín, prítomnosť kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií, zoznam známych rodákov z obce, miestnej pamätihodností a existujúcich foriem živej kultúry, etnická skladba susedných obcí a demografické údaje.

V prípade všetkých otázok týkajúcich sa početností a podielov pracujeme s kvalifikovaným odhadom respondentov, čo uvádzame aj pri predstavovaní jednotlivých zistení tohto výskumu.

Mapa č. 1. Obce zahrnuté do výskumu Gorali a Rusíni na Strednom Slovensku.

1	Čadca
2	Svrčinovec
3	Čierne
4	Skalité
5	Oščadnica
6	Oravská Lesná
7	Zákamenné
8	Novoť
9	Mútne
10	Oravské Veselé
11	Sihelné
12	Oravská Polhora
13	Rabča
14	Rabčice
15	Hladovka

16	Suchá Hora
17	Veľké Borové
18	Malé Borové
19	Huty
20	Liptovské Revúce
21	Liptovská Osada
22	Liptovská Lúžna
23	Valaská
24	Pohronska Polhora
25	Polomka
26	Závadka nad Hronom
27	Heľpa
28	Pohorelá
29	Val'kovňa
30	Šumiac

31	Telgárt
32	Liptovská Teplička
33	Vernár
34	Žakovce
35	Drábsko
36	Lom nad Rimavicou
37	Utekáč
38	Šoltýska
39	Ďubákovo
40	Bottovo
41	Orávka
42	Henclová
43	Pača
44	Úhorná
45	Hačava

Základné výsledky výskumu

Gorali na Orave

Región Orava je popri regióne Spiš domovom najväčšej koncentrácie Goralov na Slovensku. Ich obce vznikali ako nové osady v poľsko-slovenskej pohraničnej oblasti. Po roku 1558 – založení prvej obce Jablonka – ich vzniklo celkom 24, a stretávalo sa v nich po slovensky hovoriace oravské obyvateľstvo s poľskými prvkami na sever od tohto mikroregiónu.⁹ Výsledkom je hybridný dialekt, ktorý Matej Bel začiatkom 18. storočia popísal ako jazyk „zo slovenského i poľského nárečia taký pozlievaný, že nikto nie je s ním spokojný“.¹⁰

Goralské sídla sú koncentrované do pohraničnej oblasti s Poľskom, tesne pri hranici, v mikroregióne Horná Orava. Územie, kde sa nachádzajú tieto obce, sa geograficky delí na dve časti. Väčšia časť sa nachádza na území okresu Námestovo, na úseku dlhom vyše 40 kilometrov medzi obcami Oravská Lesná na západe a Rabčice na východe. V deviatich obciach¹¹ tohto klastra žije celkovo 32.087 obyvateľov. Niektoré z obcí sú charakterizované roztrúsenou, kopaničiarskou štruktúrou osídlenia, Oravská Lesná sa napríklad skladá z 11 osád.

Druhé, oveľa menšie sídelné územie sa nachádza v okrese Tvrdošín, s obcami Hladovka a Suchá Hora, ktoré majú dokopy 2502 obyvateľov. Ide o pomerne menšie, susedné obce, ktoré sú v blízkosti hraničného priechodu do obce Chochołów v Poľsku.

Tieto dva klastre sú od seba oddelené vzdušnou vzdialenosťou 25 kilometrov, v tejto „diere“ sa nachádzajú aj mestá Námestovo, Tvrdošín a Trstená. Oba klastre sa zároveň spájajú s časťou Oravy, ktorá pripadla v 20. storočí Poľsku, a obyvateľmi,

9 Kolektív autorov (2013). *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská., str. 23-25.

Jagnešáková, M. (red.) (2013) *Gorali na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne., str. 12-13.

10 Bel, Matej (2001) *Oravská stolica*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, str. 38.

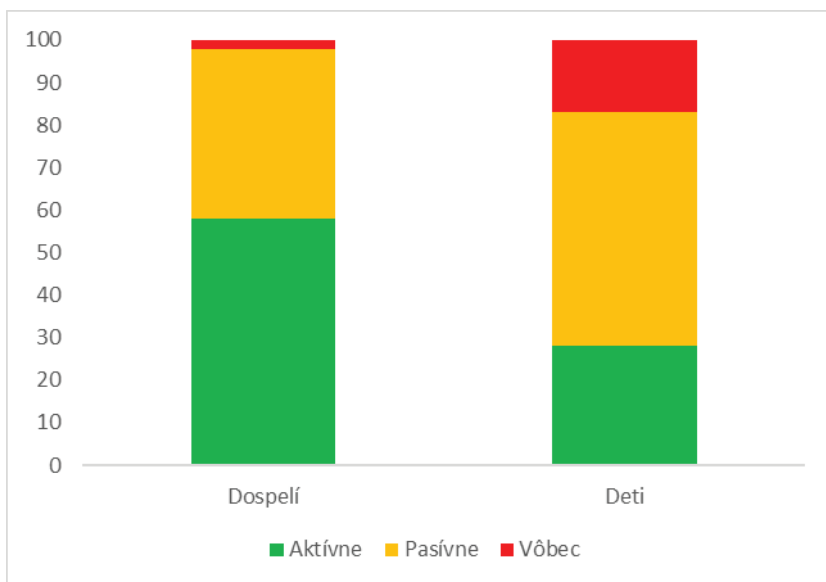
11 Ide o obce Mútne, Novoť, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabče, Rabčice, Sihelné a Zákamenné.

ktorí zdieľajú jazyk a kultúru slovenských Goralov.¹²

Prvým zistením nášho terénneho výskumu je vysoká miera zachovalosti goralských dialektov v týchto obciach. Goralčine rozumie takmer každý dospelý obyvateľ týchto obcí – priemer obcí je 98 %, pričom žiadna obec nehlásila číslo nižšie ako 90 %. S hovorenou goralčinou je to však podstatne horšie, kde priemer medzi obcami je 58 %. Znamená to, že takmer tretina dospelých obyvateľov regiónu rozumie miestnemu dialektu iba pasívne, bez schopnosti aktívnej reči.

Medzi deťmi vidíme oveľa nižšie čísla. Goralským dialektom rozumie v priemere 83 % detí, čo je 15 % bodov menej, ako medzi dospelými. Nárečím vie však hovoriť iba priemerne 28 % detí, čo je z jednej strany iba tretina detí, ktoré rozumejú jazyku, a je to aj o 30 % bodov nižšie číslo, ako u dospelých.

Tieto údaje jednoznačne hovoria o rýchlom ústupe goralského jazyka v regióne. Kým medzi dospelými väčšina ovláda jazyk aktívne, medzi deťmi iba niečo vyše štvrtina.

Graf č. 1. Znalosť goralského jazyka v skúmaných goralských obciach na Orave, %.

12 Táto severná, poľská časť Oravy zahŕňa obce Bukovina-Podsklé (Podszkle), Harkabúz (Harkabuz), Chyžné (Chyżne), Jablonka (Jabłonka), Nižná Lipnica (Lipnica Mała), Nižná Zubrica (Zubrzyca Dolna), Oravka (Orawka), Pekelník (Piekielnik), Podvilk (Podwilk), Sfnie (Podsarnie), Vyšná Lipnica (Lipnica Wielka) a Vyšná Zubrica (Zubrzyca Górna).

Na báze týchto zistení vieme spraviť hrubý odhad počtu goralského obyvateľstva v tomto mikroregióne. Ak za Gorala budeme považovať ľudí, ktorí aktívne ovládajú jazyk, tak v skúmaných jedenástich obciach nájdeme 15.330 ľudí z tejto etnickej skupiny.¹³

Na hrubý odhad počtu Goralov v ostatných obciach Hornej Oravy vieme použiť dáta zo sčítania obyvateľov v roku 2021. V skúmaných 11 oravských obciach si goralskú národnosť značilo 1037 ľudí, čo je necelých 7 % hore uvedenej početnosti Goralov. V ostatných obciach okresov Námestovo a Tvrdošín si túto národnosť uviedlo 45 ľudí. Ak si uplatníme rovnakú proporcionalitu, znamenalo by to 665 ďalších občanov goralskej etnicity. **Celkový počet Goralov v okresoch Hornej Oravy by tak dosiahol takmer rovných 16 tisíc obyvateľov**, alebo v inom vyjadrení, 16 % celkového obyvateľstva tohto regiónu. Goralské obyvateľstvo má nadpolovičnú väčšinu v obciach Hladovka (87 %), Suchá Hora (86 %), Mútne (78 %) a Novoť (70 %), ale pomyselnú hranicu 15 %, ktorá je dnes smerodajná na vznik jazykových práv, by prekročila každá jedna zo skúmaných obcí.

Nakoľko Gorali na Slovensku nie sú uznaní ako národnostná menšina, a nemajú štandardizovaný jazyk, goralské obce nemôžu využiť zákonom garantované možnosti oficiálne prvky dvojjazyčnosti (dvojjazyčné tabule, dvojjazyčné formuláre atď.). Napriek tomuto faktu všetky oravské obce patriace do nášho výskumu hlásili aspoň neoficiálnu možnosť komunikovať na obecnom úrade v miestnom dialekte. Vizualna dvojjazyčnosť je však v týchto obciach takmer neexistujúca, poznamenali sme iba niekoľko výnimiek ako napr. označenie ulíc v menšinovom jazyku (v obci Suchá Hora) alebo používanie miestneho dialektu v názve obecných novín (v obci Novoť).

13 Ako bázu na výpočty používame rovnaký model, ako sme už prezentovali v publikácii Atlas rozmanitosti Zamaguria. Ide o nasledovnú formulu: Počet Goralov v obci = (Počet dospelých obyvateľov obce x podiel dospelých, ktorí hovoria po goralsky) + (Počet detí v obci x podiel detí, ktorí hovoria po goralsky). Ako sme sa zmienili aj v citovanej publikácii, sčítanie obyvateľov sa delí na predproduktívny (0-14), produktívny (14-64) a poproduktívny (65+) vek. V našom dotazníku sme sa pýtali na deti (0-18) a dospelých (18+). Rozdielnosť v kategorizácii môže spôsobiť malý posun v presných počtoch, avšak nemal by výrazne ovplyvniť celkové výsledky, ktoré sú aj tak mienené ako prvotné odhady.

Na Slovensku neexistuje goralské národnostné školstvo. Dá sa však povedať, že kvôli veľkosti skúmaných obcí (v priemere vyše 3000 obyvateľov) chodí drvivá väčšina detí do škôlky aj základnej školy so svojimi rovesníkmi, ktorí môžu ovládať rovnaký dialekt resp. poznať rovnaké kultúrne referencie, ako oni sami. Každá skúmaná obec má škôlku a prvý stupeň základnej školy priamo v obci, a druhý stupeň nemá iba jedna z nich (Suchá Hora). Je to veľký kontrast so Spišom, kde aj kvôli roztrúsenosti sídelnej štruktúry chodia deti z goralských obcí často do škôlok a škôl s deťmi z iných obcí.¹⁴

Školy využívajú takúto koncentráciu detí s väzbami na miestne goralské tradície na zahrnutie ich kultúry do aktivít. Takmer všetky obce, až na výnimku jednej, majú školské aktivity kde sa deti môžu dozvedieť viac o ich goralskej kultúre. V niektorých školách majú predmet regionálna výchova, a v iných záujmové krúžky, kultúrne programy či tematické voľnočasové aktivity. Ide o silný nástroj v prospech zachovania miestnej identity a kultúry.

Horná Orava je silne katolícky región, príslušnosť k tomuto náboženstvu navyše zdieľajú miestni Slováci aj Goralí. Preto z náboženských dát vieme konštatovať iba jednoliaty katolícky charakter skúmaného regiónu. Každá skúmaná obec má (iba) rímskokatolícky kostol, obrady sú vo všetkých spravidla každodenne. Jazyk obradov je slovenský, ale tri obce (27 %) uvádzajú možnosť spovede v goralčine.

Obce skúmaného regiónu sú etnicky homogénne. Okrem goralského a slovenského obyvateľstva sa v regióne nachádzajú najmä Poliaci. Rómske obyvateľstvo je v skúmaných obciach zastúpené iba minimálne, a to isté sa dá povedať aj o Rusínoch.

Rusíni pritom historicky mali na Orave svoje zastúpenie, najmä v obciach na juh od goralského regiónu. O účasti rusínskeho elementu na valašskej kolonizácii regiónu svedčia geografické názvy (vrátane obcí Vasil'ov, Vaňovka a Zábiedovo), typické priezviská, aj niektoré, dodnes zachované východoslovenské vplyvy v miestnom nárečí.¹⁵ Valašskí prisťahovalci si so sebou na Oravu doniesli aj svoju pravoslávnu

14 Ravasz, Kovács a Zamišková 2022, str. 22-23.

15 Habovštiak, A. (1962) „Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia“. *Jazykovedný časopis* XIII/1, str. 21-22.

Dudášová-Kriššáková 1993, str. 75.

vieru. V dnes už zaniknutej obci Ústie nad Oravou sa napríklad zachovali nápisy starého dreveného kostolíka v cyrilike až do 19. storočia.¹⁶ Pravoslávny rusínsky prvok, ktorý bol na Orave od začiatku minoritným, sa jazykovo aj nábožensky plno asimiloval do miestnej majority dávno pred prvými sčítaniami obyvateľstva v 19. storočí, ktoré už v celej Oravskej župe nenašli ani jedného Rusína či gréckokatolíka.

V rámci výskumu sme dokumentovali aj kultúrnu rozmanitosť týchto obcí, vrátane pamätihodností, sôch a pamätníkov, významných rodákov a osobností, podujatí, združení, priezvisk a kníh o obci. Cieľom je vytvorenie skúmateľného katastra kultúry týchto lokalít. Údaje sú dostupné v rámci rozšírenej databázy výskumu.

Gorali na Kysuciach

Goralské obce na Kysuciach sa nachádzajú v okrese Čadca, v úzkom pásme medzi okresným mestom a hranicou s Českom resp. Poľskom. Do tejto skupiny patria od severozápadu počnúc obce Svrčinovec (kde je prechod do goralskej obce Mosty u Jablunkova v Česku), Čierne, Skalité a Oščadnica. Podľa literatúry¹⁷ do tejto skupiny patria aj niektoré časti mesta Čadca (bývalá obec Horelica a niektoré lazy v mestskej časti Čadečka), no podľa nášho terénneho výskumu sa dnes goralské dialekty v tomto meste používajú veľmi zriedkavo. Naše závery sme teda obmedzili na štyri hore menované obce.

Goralská komunita na Kysuciach je výrazne mladšia, ako tá z Oravy, kolonizácia sa tu začala až v 17. storočí. Tunajšie nárečia sú odlišné od ostatných goralských dialektov na Slovensku kvôli výrazným vplyvom sliezskych dialektov. Výnimku tvorí obec Skalité, miestne nárečie sa totiž viac podobá na malopoľské dialekty, ako na sliezske, čo ho približuje ku goralským dialektom ostatných častí Slovenska.¹⁸ Na rozdiel od Oravy a Spiša je na Kysuciach aj samotné označenie tunajšieho obyvateľstva za Goralov sporné a nie vždy prijaté miestnymi obyvateľmi.¹⁹

16 Šmálik, Š. (1990) *Oravská Čenstochová*. Rukopis. Vid' aj <https://ustie-nad-oravou.webnode.sk/zivot-v-obci/nabozensky-zivot/>

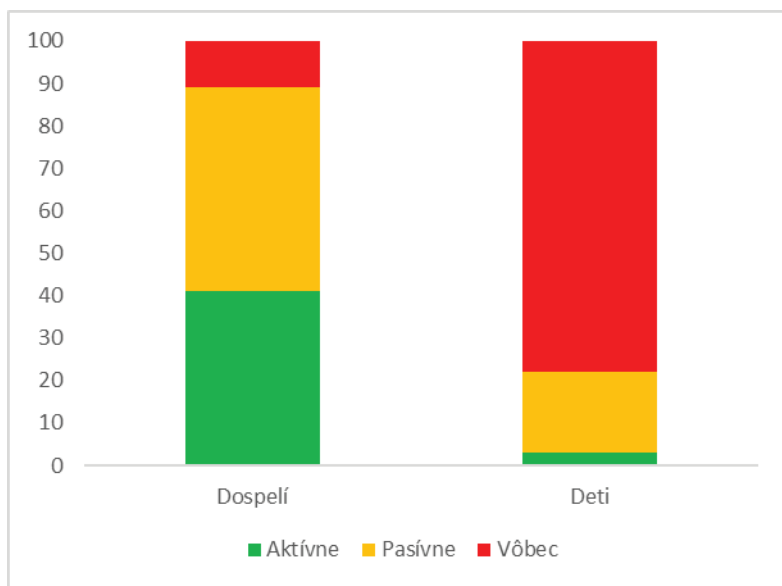
17 Ramšáková, A. (2020). *Nárečia horných Kysúc v okrese Čadca*. Bratislava: Veda, str. 12.
Kontrík, A. (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 138.

18 Dudášová-Kriššáková 1988, str. 115.

19 Kubica, P. (2013) „Dve strany vrchárske mince“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha*

Podobne ako v prípade Hornej Oravy, aj tu ide o veľké, lazové obce, ktoré sa rozprestierajú po dolinách mikroregiónu. Oščadnica sa napríklad delí na 22 osád, a Skalité na desiatky tzv. *placov*, samoty. Osady okresného mesta Čadca majú výrazné kultúrne rozdielnosti, pričom tie z nich, ktoré sú v kontakte s goralskými obcami (na severe a na východe) sú im kultúrne podobné. Celkový počet obyvateľov mikroregiónu je podľa aktuálneho sčítania obyvateľstva 18.772, priemerný počet obyvateľov na obec 4693.

Medzi dospelými je zachovanosť goralských nárečí pomerne vysoká. Rozumie im v priemere 89 % obyvateľov skúmaných obcí. Hovorí nimi však iba 41 %, čo je menej ako polovica pasívne rozumejúcich. Údaje sú dramatické v prípade detí. Kým v obci Oščadnica si deti zachovali vysokú mieru pasívneho ovládania jazyka (80 %), v ostatných troch obciach je tento údaj minimálny. V Oščadnici aktívne rozpráva goralčinou 10 % detí, v ostatných obciach takmer nikto. Pri týchto podmienkach je možné bez preháňania konštatovať, že goralské dialekty sú na Kysuciach tesne pred zánikom.

Graf č. 2. Znalosť goralského jazyka v skúmaných goralských obciach na Kysuciach, %.

Ak v prípade Kysúc uplatníme hore uvedenú metódu vyrátania počtu obyvateľov, dostaneme sa k celkovému počtu **6925 Goralov v skúmaných štyroch obciach** a hrubému odhadu okolo 1600 ďalších Goralov v ostatných obciach okresu, prevažne priamo v meste Čadca. Dokopy sme teda na Kysuciach lokalizovali 8500 Goralov, ktorí v okrese Čadca tvoria necelých 10 % celkového obyvateľstva.

Aj keď ani tieto obce nedisponujú oficiálnymi jazykovými právami, obyvatelia troch zo štyroch skúmaných obcí môžu využiť goralčinu aspoň v neformálnej komunikácii s obecnou samosprávou. Iné formy oficiálnej dvojjazyčnosti, napríklad nápisy vo verejnom priestore, sa nám však nepodarilo zaznamenať.

Keďže všetky štyri skúmané obce sú pomerne veľké, každá z nich má k dispozícii aspoň jednu materskú školu a aspoň jednu plne organizovanú základnú školu. Deti teda chodia do školy medzi svojimi rovesníkmi. O lokálnej identite sa môžu v každej obci učiť buď v rámci predmetu regionálna výchova (v dvoch obciach) alebo/aj formou krúžku (v troch obciach). V Oščadnici vytvorili na základnej škole v rámci regionálnej výchovy aj nárečový slovník.

Región je náboženský takmer jednoliaty, rímskokatolícky, a platí to aj na goralské obce.²⁰ V skúmaných obciach sa nachádzajú rímskokatolícke kostoly, omše sa konajú spravidla denne. Obrady aj spovede sú v slovenskom jazyku.

Kysuce sú etnicky pomerne homogénne, aj keď v skúmaných obciach vzhľadom na blízkosť hraníc bývajú malé počty Čechov a Poliakov. V regióne je nízke zastúpenie Rómov, za zmienku stojí najmä malá koncentrácia rómskych obyvateľov v obci Svrčinovec, ktorá sa stala súčasťou sporu o jej zbúranie kvôli výstavbe ekoduktu.²¹

Goralské enklávy

Okrem koncentrovaných sídelných jednotiek Goralov v prihraničných oblastiach ako Orava, Kysuce a Spiš, nájdeme obyvateľstvo goralského pôvodu aj v rôznych

²⁰ Podľa údajov zo sčítania obyvateľov v roku 2021 je rímskokatolícka viera na Slovensku najviac rozšírená práve v skúmaných okresoch Oravy a Kysúc – najväčší podiel rímskokatolíkov bol zaznamenaný v okresoch Námestovo (92 %), Tvrdošín (87 %) a Čadca (86 %).

²¹ Vid' napríklad: <https://www.aktuality.sk/clanok/f1RmlWj/osadu-zo-svrcinovca-presidla-kvoli-ekoduktu-pre-zvierata-zatial-nevedia-kam>.

enklávach na južnejších územiach. V rámci nášho výskumu sme navštívili aj tieto lokality na Strednom Slovensku s úmyslom zmapovania súčasného stavu a zachovanosti goralskej kultúry a jazyka.

Najsevernejšiu enklávu tvorí trojica obcí na severnom Liptove – **Huty, Malé Borové a Veľké Borové**, ktoré spolu tvoria tzv. mikroregión Svorad v rámci okresu Liptovský Mikuláš.²² Ide o maličké bývalé hutnícke obce s celkovým počtom 319 obyvateľov. V tomto mikroregióne sa goralské nárečia zachovali dodnes, rozumie im spravidla každý ich obyvateľ, či už dospelý alebo dieťa. Hovorenú goralčinu praktizuje polovica dospelých ľudí, avšak žiadne deti (vo Veľkom Borovom dnes deti ani nežijú). Goralčina sa nepoužíva v oficiálnej, vizuálnej či cirkevnej komunikácii. Obce tejto enklávy nemajú školy, a preto deti najčastejšie chodia do blízkych (negoralských) obcí Zuberec a Habovka.

Druhú enklávu na Liptove tvorí obec **Liptovská Lúžna** v okrese Ružomberok, ktorá bola založená v roku 1670 šoltýskou kolonizáciou, presídlením goralského obyvateľstva z viacerých obcí Hornej Oravy.²³ Goralčinu v obci ovláda menej ako 200 ľudí, čo tvorí do 7 % obyvateľstva lokality. Sú koncentrovaní na tzv. vyšnom konci dediny, povyš kostola, kde sa ešte v strede 20. storočia hovorilo prevažne goralským dialektom. Medzi deťmi konverguje dnes podiel používania goralského dialektu k nule. V obci sa nachádza základná škola, kde síce je predmet regionálna výchova, no podľa našich informácií goralská kultúra do nej zaradená nie je. Používanie goralčiny vo verejnom priestore či neformálnej úradnej komunikácii v obci absentuje. Dostupná literatúra indikuje, že goralskou kolonizáciou boli založené aj susedné obce **Liptovská Osada** a **Liptovské Revúce**,²⁴ avšak náš výskum našiel stopy po Goraloch už iba v Lúžnej.

22 Do tohto mikroregiónu patria aj bývalá obec Novoť, ktorá bola na konci 19. storočia pripojená k Malej Borovej, a bývalá obec Jóbova Ráztoka, ktorá bola v rovnakom čase pripojená k Veľkej Borovej. Obyvatelia oboch obcí zdieľali goralskú etnickú identitu mikroregiónu.

23 Vítek, P., Churý, S. a Veselovský, M. *Liptovská Lúžna*. Liptovská Lúžna: Obec Liptovská Lúžna, str. 12-18.

24 Zuskinová, I. (2013) „Gorali v Liptove“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 187.

Už aj na konci 19. storočia sa konštatovalo, že v Osade a Revúcach sa hovorí po slovensky, zachovali sa iba kroje podobné k Lúžnej. Niederle, L. (1903) *Národopisná mapa uherských Slovákov*. Praha: Národopisná společnost československá, str. 52.

Ďalší logický celok tvoria dve obce pod Kráľovou hoľou – **Liptovská Teplička a Pohorelá**, a to napriek ich rozdeleniu do iných žúp či krajov. Obe obce boli založené v 17. storočí goralským obyvateľstvom z Kysúc,²⁵ a historicky prebiehala medzi ich obyvateľmi živelná interakcia cez horské chodníky okolo Kráľovej holi. Obe si dodnes zachovali pomerne vysokú mieru znalosti miestneho goralského dialektu. V Tepličke mu rozumie 79 % dospelých, a hovorí nim 47 %. V Pohorele rozumie nárečiu 100 % a hovorí nim 80 %. Dialektu rozumie aj nadpolovičná väčšina detí týchto obcí (67 % a 80 %), hovoriť nim vie 23 % resp. 50 % z nich. V Tepličke sa podarilo vytvoriť slovník miestneho dialektu, a goralské výrazy využívajú aj v regionálnej výchove detí. V úradnej komunikácii či nápisoch sa však goralčina nepoužíva ani v jednej z týchto obcí.

Osobitný ostrovček tvorí obec **Pohronská Polhora** v okrese Brezno, ktorá bola založená v roku 1786 ako osada mesta Brezna kolonizáciou z Hornej Oravy, prevažne z lokalít s goralským obyvateľstvom. Cieľom bola ochrana cesty na sedle Zbojská od zbojníckych skupín. Dnes sa však podľa našich zistení miestni obyvatelia za Goralov nepovažujú. Jazyk sa nezachoval, a od 19. storočia sa nenosia ani goralské kroje.

Ďalej na juh, v najsevernejších kútoch bývalého Malohontského dištriktu, založila na prelome 18. a 19. storočia zemepanská rodina Forgáčovcov niekoľko tzv. vrchárskych osád v rozsiahlych chotároch obce Kokava nad Rimavicou. Ide o dnešné obce **Drábsko, Ďubákovo, Lom nad Rimavicou a Šoltýska**, ktoré boli do rôznej miery pôvodne osídlené goralskými kolonistami z Hornej Oravy. Opäť ide o maličké, vyľudňujúce sa obce s celkovým počtom 569 obyvateľov. Do tejto skupiny patrí aj hutnícka obec **Utekáč**, ktorá síce nie je pôvodne goralskou kolóniou, avšak postupne absorbovala niektoré lazy založené obyvateľmi vrchárskych obcí, a taktiež sa v nej usadil veľký objem pracovníkov z nich. Preto sa miestny dialekt priblížil k prechodným slovensko-goralským nárečiam susedných vrchárskych obcí.²⁶

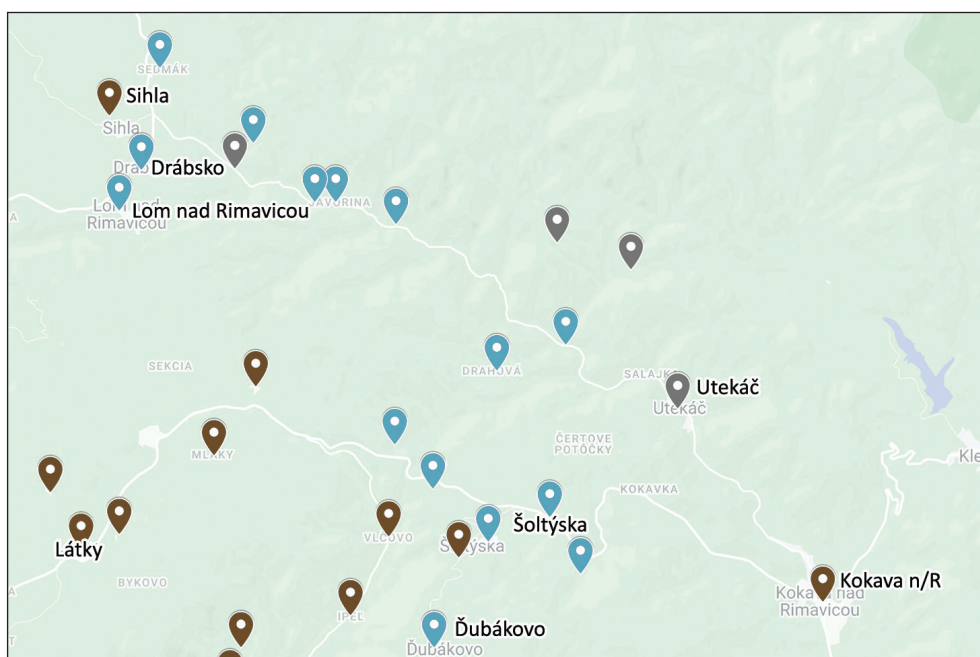
Lom nad Rimavicou patrí medzi vrchárske obce s najväčším podielom pôvodných obyvateľov z hornooravských obcí, a preto sa goralská kultúra zachovala spomedzi

25 Dudášová-Kriššáková 1988, str. 117.

26 Tóbiš, Š. (2020) *Gemerské nárečia II, časť prvá*. Prešov: Prešovská univerzita, str. 108.

uvedených obcí najviac práve tu.²⁷ Podľa nášho terénneho výskumu sa dnes goralský jazyk zachoval iba v tejto obci, a i tam je na prudkom ústupe. Rozumie mu iba 10 % dospelých, hovorí nim 5 %, a deti už takmer vôbec. V tejto obci sa zachoval aj naratív goralského charakteru obyvateľstva.

V Ďubákove a Šoltýske, kde sa goralský element od počiatku miešal s obyvateľstvom z iných regiónov, je dnes vplyv goralskej kultúry nižší, minimálny. V týchto obciach sa vyvinulo osobitné, prechodné nárečie, ktoré kombinuje prvky goralského dialektu s podpolianskym. Slová v nárečí sa z miestneho dialektu postupne vytrácali počas 20. storočia.²⁸ V Drábsku, ktoré bolo spočiatku pomerne čisto goralské, zmenila jazykové pomery migrácia z iných oblastí, a dnes je vplyv goralského nárečia minimálny.²⁹ Jej obecná časť Kysuca (v minulosti nazývaná aj Otília) je známa svojou zachovanou (goralskou) ľudovou architektúrou, dnes však má iba 12 obyvateľov.

Mapa č. 2. Vrchárske osady medzi Lomom nad Rimavicou a Kokavou nad Rimavicou.

27 Rončák, E., Rakyta, D. a Kubiš, L. (2001). *Lom nad Rimavicou a okolie*. Lom nad Rimavicou : Obec Lom nad Rimavicou, str. 18-20.

28 Laššák, J. (2014) *Šoltýska*. Šoltýska: OZ Jasenina, str. 15-18.

Laššák, J. (2016) *Ďubákovo*. Šoltýska: OZ Jasenina, str. 21.
Tóbiš 2020, str. 100-101.

29 Rončák, E., Rakyta, D. a Kubiš, L. (2008) *Vrchárske chodníčky*. Veľký Krtíš: Agentúra ES, str. 66.

Maličká obec Henclová so 100 obyvateľmi sa nachádza na hranici Stredného a Východného Slovenska, dnes ako súčasť okresu Gelnica. Až do 20. storočia ju tvorili dve samostatné obce: Henclová-Huta na Gemeri, a Štilbach (Tichá Voda) na Spiši, rozdelené iba riekou. **Štilbach** bola pôvodne nemecká banícka obec, ktorá však bola v 16. storočí spustošená a natrvalo opustená. Do obce prišlo v 18. storočí nové, etnicky goralské obyvateľstvo zo Zamaguria (z obcí Lendak, Lapše a Fridman).³⁰ Dodnes sa však goralský jazyk v obci vôbec nezachoval.

Časovo posledná a zároveň najjužnejšia goralská enkláva na Strednom Slovensku je **Orávka** na Gemeri, v okrese Rimavská Sobota. Vznikla kolonizáciou obyvateľstva obcí poľskej Oravy (tzv. repatriantov) po prvej svetovej vojne. Dnes žije v tejto obci, ktorá sa nachádza v strede maďarskej jazykovej oblasti, iba 161 obyvateľov. Kým v predošlých generáciách bola goralčina materinským jazykom väčšiny obyvateľov, dnes goralskému dialektu rozumie iba okolo 6 %, hovorí ním polovica z toho. Goralí žili aj v susednej obci **Bottovo**, v časti Dievčie pole, no dnes už jazyk a kultúra Goralov z tejto obce zmizli takmer úplne.

Okres	Lokalita	Dospelí		Deti	
		Rozumejú	Hovoria	Rozumejú	Hovoria
BR	Pohorelá	100	80	80	50
LM	Huty, Malé Borové, Veľké Borové	100	50	100	0
PP	Liptovská Teplička	79	47	67	23
BR	Lom nad Rimavicou	10	5	1	0
RK	Liptovská Lúžna	7	5	1	1
RS	Orávka	6	3	0	0

Tabuľka č. 1. Enklávy na Strednom Slovensku, v ktorých sa goralské dialekty používajú dodnes.

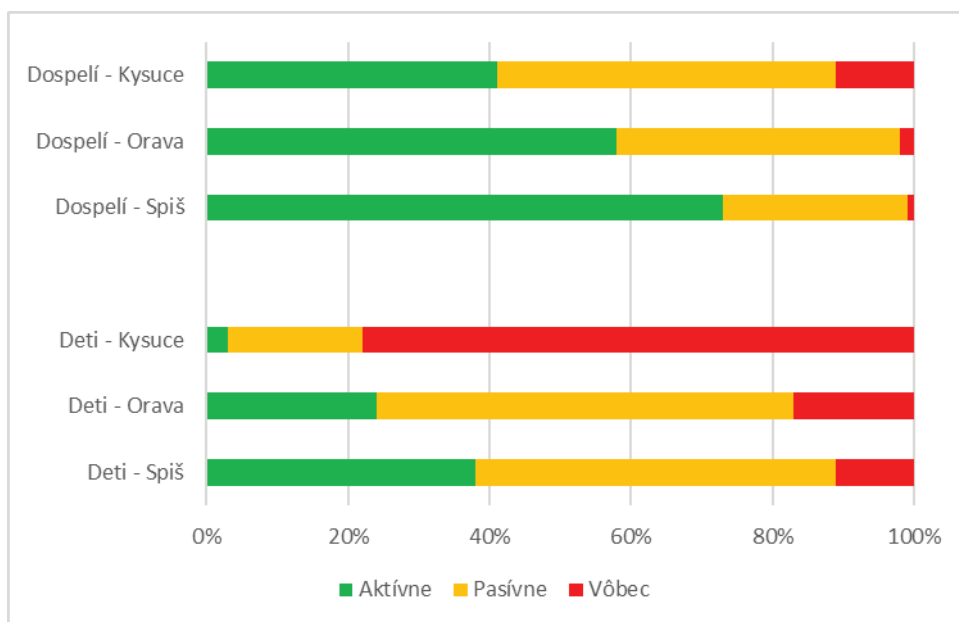
Ak použijeme hore uvedenú aproximačnú metódu na vyrátanie početnosti goralského obyvateľstva enkláv, pridáme k počtu **2931** ľudí v týchto obciach. Drvivú väčšinu z nich môžeme zaznamenať v dvoch obciach na úpätí Kráľovej holi, Liptovskej Tepličke a Pohorelej.

³⁰ Lendacký, A. (1998). *História dediny Henclová*. Banská Bystrica: Midi Print, str. 15-16.

Porovnanie medzi regiónmi

Jazykové údaje získané v goralských komunitách v rámci nášho súčasného výskumu vieme porovnať s údajmi z prvej fázy výskumu (Atlasu rozmanitosti Zamaguria), kde sme mapovali goralské a rusínske komunity na Spiši a Zamagurí.³¹ Umožňuje to konzistentná metodika výskumu medzi jednotlivými vlnami výskumu.

Ak sa sústredíme na tri hlavné regióny goralského osídlenia na Slovensku – Kysuce, Oravu a Spiš, najvyššiu mieru zachovanosti goralského dialektu vieme vykázat na Spiši, a najmenšiu na Kysuciach. Platí to na dospelých aj na deti. Kým medzi dospelými je úroveň pasívneho rozumenia dialektu takmer celoplošná vo všetkých troch regiónoch, na Spiši jazyk aktívne používa 73 %, na Orave 58 % a na Kysuciach iba 41 %. Výrazné rozdiely nájdeme aj v prípade detí, pasívne rozumenie jazyka je nad 80 % na Orave aj na Spiši, ale iba niečo vyššie 20 % na Kysuciach. V prípade aktívneho používania jazyka je však údaj oveľa nižší pre všetky regióny, pričom na pomyselnom prvom mieste je Spiš s 38 %.

Graf č. 3. Porovnanie zachovanosti goralského dialektu v jednotlivých regiónoch Slovenska.

31 Ravasz, Kovács a Zamišková 2022, str. 21-22.

Keď sa pozrieme na odhady celkovej početnosti Goralov skúmaných regiónoch Slovenska, zrátaním odhadov za Oravu, Kysuce a ostatné regióny Stredného Slovenska dopracujeme sa k číslu takmer 26 tisíc obyvateľov goralskej identity v tomto regióne. Naš odhad pre Spiš a Zamagurie v prvej fáze výskumu bol niečo vyššie 24 tisíc ľudí,³² čo dokopy znamená vyše 50 tisíc ľudí s goralskými väzbami naprieč Slovenskom. Nezarátaní ostávajú obyvatelia tejto príslušnosti vo východných okresoch krajiny (na Šariši a Zemplíne) a taktiež „goralská diaspora“ vo väčších mestách Slovenska.

Región	Gorali
Orava	15.995
Kysuce	6925
Enklávy	2931
Stredné Slovensko	25.851
Spiš	24.456
SPOLU	50.307

Tabuľka č. 2. Odhad počtu Goralov na Strednom Slovensku.

Rusíni na Horehroní

Rusínske komunity Slovenska sú prevažne koncentrované na Východnom Slovensku, v Prešovskom a Košickom kraji. Existuje však aj niekoľko mikroregiónov na Strednom Slovensku, ktoré sú alebo boli domovom výraznejšieho rusínskeho obyvateľstva.

Najdôležitejším z týchto regiónov je Horehronie. V najširšom ponímaní zahŕňa tento región okresy Banská Bystrica a Brezno. V úzkom ponímaní ide o sériu siedmych obcí v údolí Hrona, počnúc od Polomky na západe až do obce Telgárt na východe. Z hľadiska nášho výskumu sme vychádzali z užšej definície Horehronia, ale jej obce sme skúmali spolu s ďalšími obcami okolia, ktoré sme podľa literatúry považovali za možné sídelné jednotky Goralov a Rusínov. Do výskumu tak pribudli

³² Ravasz, Kovács a Zamišková 2022, str. 48.

obec Vernár na severovýchode (ktorý už dlhodobo tvorí spoločný etnografický celok s horehronskými obcami Šumiac a Telgárt), obec Liptovská Teplička na severe (ktorá historicky komunikuje s obcou Pohorelá na Horehroní), a ďalšie obce záujmu v okrese Brezno: Valaská, Pohronská Polhora, Lom nad Rimavicou a Drábsko.

V skúmanom regióne sme vedeli rozlíšiť tri typy obcí. Obce Liptovská Teplička, Pohorelá, Pohronská Polhora, Drábsko a Lom nad Rimavicou sme identifikovali ako dediny goralského charakteru. Zistenia o nich nájdete v príslušnej sekcii tohto dokumentu („Goralské enklávy“).

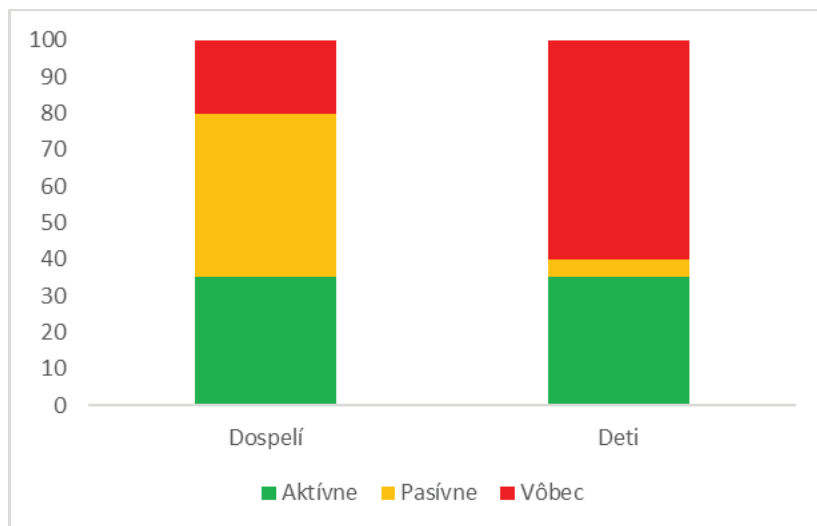
Niekoľko lokalít sme na Horehroní označili ako post-industriálne, ktoré sa kultúrne líšia od blízko žijúceho goralského a rusínskeho obyvateľstva. Ide spravidla o bývalé industriálne osady založené rodinou Koburgovcov tesne na juh od horehronských dedín, priamo pri rieke Hron. Sú to osady Pohorelská Maša (časť obce Pohorelá), Nová Maša, Švábolka a Vaľkovňa (dnes spojené do spoločnej sídelnej jednotky s menom Vaľkovňa), a tiež lokalita Červená Skala a zaniknutá osada Štajere (časti obce Šumiac). Týmto lokalitám sa venujeme v osobitnej sekcii nižšie.

Za rusínske obce sme tak vedeli označiť sedem dedín, tieto však tiež vieme deliť ďalej. Na západe skúmaného regiónu sa nachádzajú obce, ktoré síce literatúra označuje za rusínske kolónie, no dnes už nemajú identitu rusínskej obce, a postupne prešli aj na západný katolicizmus. Ide o obce **Polomka, Závadka nad Hronom, Heľpa a Valaská**. V týchto obciach je rusínska minulosť dnes už iba vzdialenou, niekedy aj popieranou spomienkou, ktorá nemá veľký vplyv na životy dnešných obyvateľov obcí.

Vo Valaskej, ktorá je najzápadnejšia z týchto obcí a teritoriálne sa odčleňuje od ostatných, v 50-tých rokoch minulého storočia bola kvôli industrializácii a prílivu nového obyvateľstva vybudovaná nová obytná štvrť „Sídliisko“. Dnes je domovom väčšiny obyvateľstva obce, ako aj občianskeho vybavenia. „Stará Valaská“, pôvodná časť dediny a relikvia valašskej kolonizácie, už nie je hlavným centrom diania v obci. Rusínsku minulosť pripomína iba zopár priezvisk pôvodných obyvateľov obce.

V kontraste s týmito obcami, trojica východnejšie ležiacich lokalít si dodnes zachovala svoju východnú vieru (gréckokatolícku a pravoslávnu), a taktiež sčasti aj rusínsky dialekt, ktorý sa dnes už transformoval na slovensko-rusínske hybridné

nárečie.³³ Obec **Vernár** je dnes nábožensky gréckokatolícka a pravoslávna, no miestny dialekt sa dnes už približuje k okolitým slovenským obciam. V obci Telgárt je väčšinové náboženské vyznanie gréckokatolícke, miestne nárečie aktívne ovláda okolo polovica dospelých aj detí. V obci **Šumiac**, kde tiež prevláda gréckokatolícke náboženstvo, môžeme odhadovať aktívne ovládanie dialektu na úrovni 20 %, pasívne (na úrovni porozumenia) však aj oveľa vyššie.

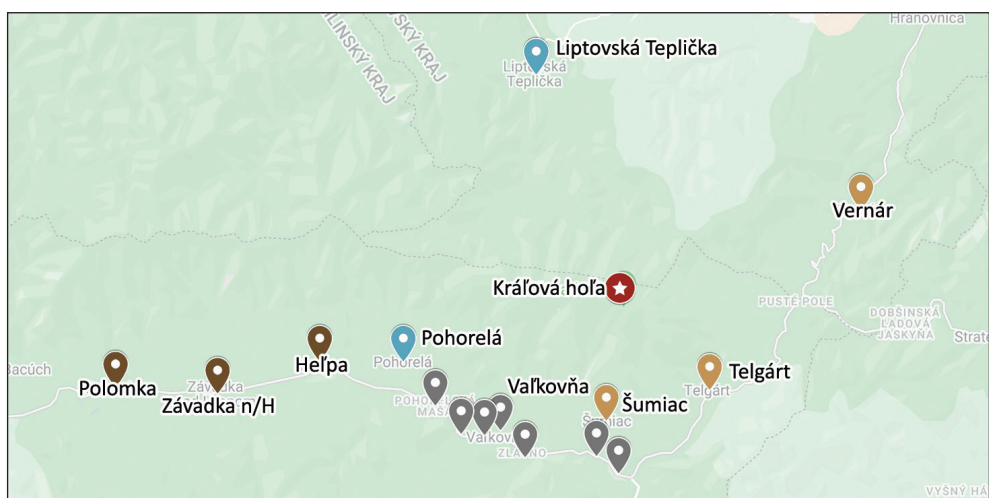
Graf č. 4. Znalosť rusínskeho jazyka v obciach Šumiac a Telgárt, %.³⁴

Podpora rusínskej kultúry je v týchto obciach dnes minimálna. Vyučovanie o rusínskej kultúre, prípadne rusínskom jazyku na miestnych školách neprebieha. Jazyk sa neobjavuje vo verejnom priestore ani v úradnej komunikácii. Obrady v kostoloch sa konajú v slovenčine resp. v cirkevnej starosloviencine. V obci Šumiac je však poskytnutá možnosť spovedí v miestnom dialekte.

Horehronie je dnes už domovom aj ďalšej etnickej skupiny – Rómov, ktorí majú vo väčšine skúmaných obcí veľmi silné zastúpenie. Podľa Atlasu rómskych komunít 2019 je ich podiel nadpolovičný v obciach Vaľkovňa (68 %) a Telgárt (59 %), s výrazným zastúpením v Šumiaci (41 %), Liptovskej Tepličke (31 %), Závadke nad Hronom (25 %) aj Polomke (20 %). Miestne rómske komunity, popri ich tradičnej rómskej reči, spravidla ovládajú aj miestne dialekty týchto obcí.

³³ Tóbiš 2020, str. 120.

³⁴ V ostatných skúmaných rusínskych obciach regiónu, vrátane obce Vernár, sa rusínske dialekty aktívne nepoužívajú.

Mapa č. 3. Kategorizácia skúmaných obcí na Horehroní.

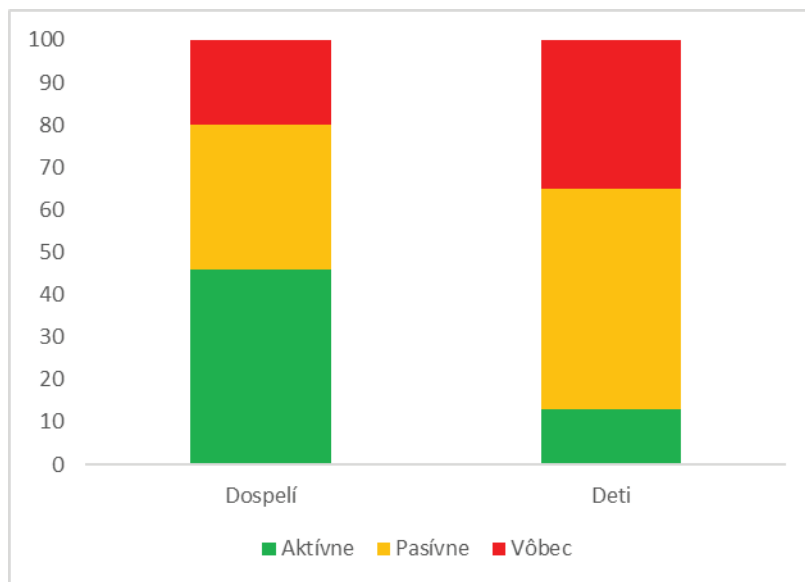
Rusínske enklávy na juhu

Ďalším sídelným územím Rusínov na Strednom Slovensku je južný koniec Volovských vrchov. Tu, na hranici strednej a východnej časti krajiny, v troch rôznych okresoch, sa nachádzajú tri obce s rusínskymi koreňmi: **Pača** v okrese Rožňava, **Úhorná** v okrese Gelnica a **Hačava** v okrese Košice-okolie.³⁵ V rámci nášho výskumu sme však jasne zistili, že napriek zdanlivej roztrúsenosti týchto obcí, ich obyvatelia vnímajú kultúrnu a jazykovú príbuznosť medzi sebou. Navyše, aj keď dnes tieto obce sú veľmi slabo prepojené cestnými komunikáciami, ktoré vedú kľukatými úsekmi okolo hôr, v minulosti ich obyvatelia boli v kontakte priamymi cestičkami medzi tými obcami naprieč vrchmi.

³⁵ Do tejto skupiny obcí pôvodne patrila aj obec Henclová, resp. jej časť Huta. Bola založená pánmi hradu Krásna Hôrka v 16. storočí v dolinách Volovských vrchov na severe Gemera s usadením rusínskeho valašského obyvateľstva. Má tak veľmi podobnú genézu, ako blízke rusínske obce Pača a Úhorná. V obci sa však dlhodobo nezachoval ani rusínsky jazyk, ani gréckokatolícka viera, a obec sa postupne kultúrne asimilovala k okolitým Slovákom. Od roku 1925 tvorí jednu samosprávu s goralskou obcou Štilbach. Vid'. Števík, M. (2020) „Rusíni na Spiši do roku 1848“. In: Furmaník, M. et al., *Dejiny Rusínov na Spiši*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, str. 28-29.

Ila, B. (1976) *Gömör Megye I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, str. 181.

Všetky tri obce hlásia vysoké podiely zachovanosti miestneho dialektu, ktorému rozumie v priemere 80 % dospelých, a aktívne nim rozpráva v priemere 46 %. Medzi deťmi je priemer obcí 65 % v oblasti pasívneho rozumenia, aktívne však deti dialekt využívajú iba v obci Hačava (40 %).

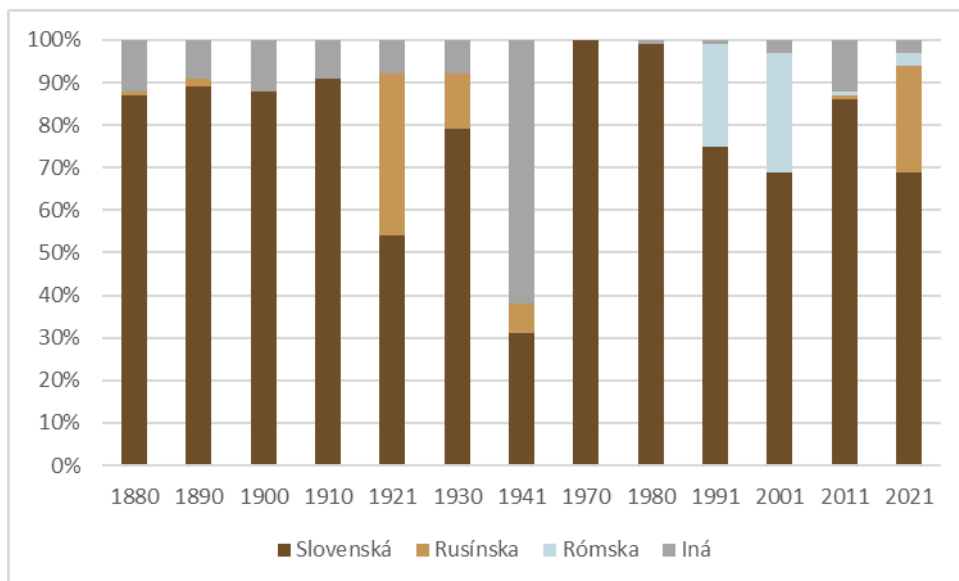

Graf č. 5. Znalosť rusínskeho jazyka v skúmaných obciach na úpätí Volovských vrchov, %.

Hačava má aj ďalšie prvky zachovanosti rusínskej kultúry, čo ostatným dvom obciam už chýba. Kým v obciach Pača a Úhorná prestúpili obyvatelia na rímskokatolícku vieru už pred 20. storočím, v obci Hačava je dodnes medzi obyvateľstvom preferovaná gréckokatolícka viera. Obyvatelia tejto obce sa hlásili k rusínskej národnosti aj v sčítaní obyvateľstva v roku 2021, kde výsledkom 25 % splnili zákonné kvórum 15 % na získanie úradnej dvojjazyčnosti (stane sa tak, ak sa obci podarí kvórum prekročiť aj pri ďalšom sčítaní obyvateľstva). V Pači sa k rusínskej národnosti hlásilo 5 %, v Úhornej iba 1 %.

Vysoký podiel Rusínov v obci Hačava je zaujímavý aj tým, že v obci sa naposledy sčítaniu obyvateľstva podarilo vykázať väčší počet Rusínov v prvej polovici 20. storočia. Obyvatelia obce sa v Rakúsko-Uhorských sčítaniach konzistentne hlásili k slovenskej národnosti, po vzniku Československa si však časť z nich (38 % v 1921 a 13 % v 1930) vybrala rusínsku národnosť. Po druhej svetovej vojne sa (česko) slovenská národnosť opäť dostala do dominantnej polohy, a Rusíni sa v sčítaní objavili až v 2021, takmer o sto rokov neskôr. Dôvodom je aj nová možnosť značiť si

aj druhú národnosť – obyvatelia Hačavy veľakrát kombinovali slovenskú a rusínsku národnosť. Treba však povedať, že na prvom mieste si rusínsku národnosť značilo až 13 % obyvateľov, čo by tiež bol najvyšší údaj pre Rusínov od roku 1930. Tento vývoj môže poukázať aj na možnosť opätovného rozvíjania rusínskej identity v obciach, ktorá sa za posledné dekády postupne vytrácala.

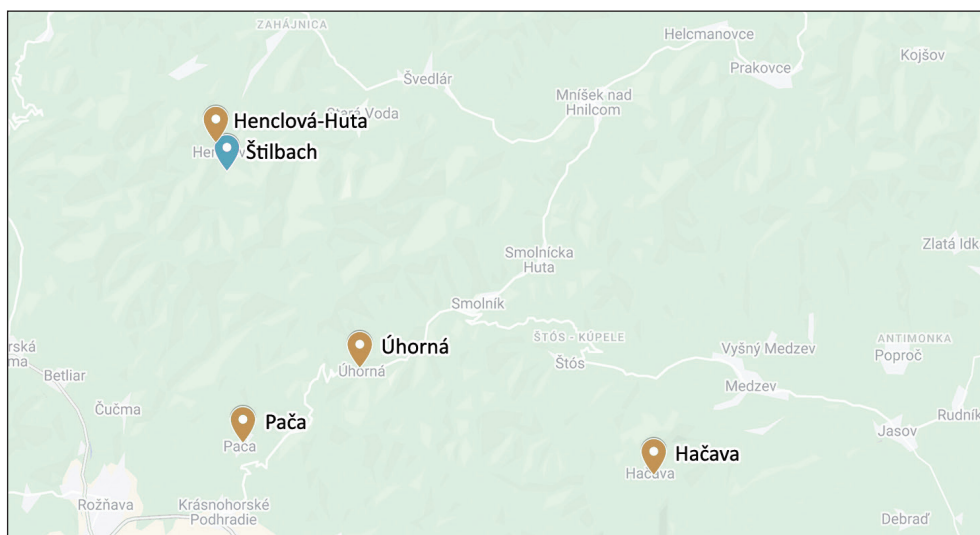
Graf č. 6. Národnosti v obci Hačava podľa sčítania obyvateľstva.³⁶

Špecifikom obce Hačava je aj výrazné zastúpenie rómskej komunity, ktorá žije integrovane resp. v menších skupinách v rámci obce, a podľa databázy Atlasu rómskych komunít 2019 tvorí 46 % miestneho obyvateľstva. Dôvodom vysokej integrácie rómskej komunity je zrušenie rómskej osady v druhej polovici 20. storočia, po ktorom sa jej obyvatelia rozptýlene premiestnili do domov v rámci obce. Naši respondenti hlásili dobré interkomunálne vzťahy v obci.

Skúmané tri rusínske obce Volovských vrchov sú pomerne blízko seba, a predsa veľmi ďaleko. Vzdušnou čiarou je vzdialenosť medzi Úhornou a Hačavou menej ako 13 km, ale asfaltová cesta vedie trasou dlhou 49 km. Medzi Pačou a Hačavou je to

³⁶ V roku 2021 bolo v sčítaní obyvateľstva prvýkrát povolené hlásiť sa k dvom národnostiam, pričom finálny počet občanov hlásiacich sa k danej národnosti sa vyrátava ako súčet odpovedí na oboch otázkach. V prípade Hačavy väčšina obyvateľov, ktorá sa hlásila k rusínskej národnosti, si zároveň značila aj slovenskú národnosť. Znamená to, že reálny počet ľudí, ktorí si vybrali (aj) slovenskú národnosť je 87 %. V grafe sme pre lepšiu prehľadnosť rátali ľudí, ktorí sa hlásili k oboj národnostiam, iba ako Rusínov.

17 km cez kopce, no 39 km po cestnej komunikácii. Medzi susednými obcami Pača a Úhorná je to vzdušnou vzdialenosťou necelých 6 km, ale po ceste, ktorá je v zime navyše neprejazdná, 17 km. Súčasná logika pozemných komunikácií znamená, že kontakt medzi troma skúmanými obcami je pomerne minimálny, najmä v prípade obce Hačava, a obyvatelia sa skôr dostávajú do bežného kontaktu s okolitými, nerusínskymi obcami. Podľa našich respondentov svoju rolu v postupnom blednutí rusínskej kultúry v týchto obciach zohrávajú aj zmiešané manželstvá s obyvateľmi okolitých obcí.

Mapa č. 4. Rusínske obce Volovských vrchov, priamo neprepojené cestami.

Pri zachovaní miestnej kultúry nepomôže ani školský systém. Hačava ani Úhorná nemajú vlastné školské zariadenia. Pača má iba znovuzriadenú škôlku. Znamená to, že deti z týchto obcí chodia do väčších obcí resp. miest v okolí, kde sú primárne v triedach spolu s deťmi zo slovenského resp. maďarského etnického zázemia. V týchto školách neexistuje výučba o rusínskej kultúre.

Dynamika etnických skupín na skúmanom území

Etnická identita Horehronia

Hornatá, lesnatá dolina Horehronia bola osídlená v niekoľkých vlnách. Prvé osady, ktoré sú nám známe, vznikli v 13. storočí, aspoň čiastočne formou osídlenia nemeckým obyvateľstvom na šoltýskom práve. Do prvej polky 15. storočia tu pravdepodobne existovali iba obce Polomka, Telgárt a Vernár. Lokality vznikali, zanikali a potom sa nanovo osídlili tak, ako v prípade obcí Vernár a Závadka. Dnešné lokality tak spravidla nemajú neporušenú kontinuitu od stredoveku.³⁷

O kontinuálnom osídlení sa vieme baviť až od 16. storočia, kedy územie bolo zasiahnuté valašskou kolonizáciou. Ide o pastierske obyvateľstvo, ktoré bolo v pohybe v širokom pásme medzi územím dnešného Rumunska a Moravy, na úpätí Karpát. V prípade Horehronia migrujúca valašská vrstva nebola jednoliata, boli v nej zastúpené goralské, rusínske aj slovenské jazykové skupiny. Dá sa domnievať, že vo východných obciach Horehronia (Šumiac, Telgárt, Vernár) prevažoval rusínsky element, v Pohorelej goralský element s minoritným rusínskym prvkom a v západnejších obciach kombinácia rusínskych a slovenských skupín. Rusínsky element bol prítomný aj v západnejších obciach regiónu, ktoré dnes považujeme za rýdzo slovenské, vrátane obcí Heľpa, Závadka nad Hronom a Polomka.³⁸ Nové obyvateľstvo si založilo svoje osady na svahoch a venovalo sa najmä pastierstvu, hospodársky podporené ich valašskými výsadami.

Obyvateľstvo Horehronia bolo v tomto období prevažne pravoslávne, vrátane obcí

³⁷ Ratkoš 1965, str. 136-140.

³⁸ Margetová, D. (2009) *Rusíni na Horehroní*. Bakalárska práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, str. 10-14.

Podolák, J. a kol. (1999) *Heľpa*. Martin: Matica Slovenská, str. 154.

Lacko, R. a Babnič F. (2008) *Závadka nad Hronom*. Vrútky: Michal Lašut, str. 21-23.

západnej časti doliny.³⁹ Región však bol už v 16. storočí zasiahnutý reformáciou, následkom čoho došlo k zmene náboženských pomerov v duchu hesla *cuius regio, eius religio* (koho panstvo, toho náboženstvo). Obce regiónu praktizovali evanjelickú vieru až do roku 1644, keď po začiatku rekatolizácie v regióne prešla západná časť doliny na rímskokatolícku vieru, pričom východné obce sa vrátili k pravoslávnej viere, a po Užhorodskej únii v roku 1686 sa pridali ku gréckokatolíckej cirkvi. Západná časť Horehronia, už aj pôvodne viac zasiahnutá nerusínskym (slovenským) populačným elementom, sa tak ešte viac vzdialila od východoslovanskej kultúry.⁴⁰ Podľa nášho výskumu sa dnes v týchto obciach nájde málokto, kto by sa hlásil ku rusínskej národnostnej identite.

Tieto a ďalšie historické udalosti formovali ráz kultúry Horehronia. Jazyk a zvyky jeho obyvateľov sú hybridné, vytvorené prostredníctvom dlhoročného spolunažívania medzi národnosťami a náboženstvami v regióne. Zvyklosti západnej časti regiónu sú bližšie k slovenskej kultúre, no poznačené stykom s ostatnými kultúrnymi vrstvami regiónu. Nárečie i kultúra Pohorelej sú pôvodne goralské, no silne poznačené blízkosťou slovenských aj rusínskych obcí. Podobne, nárečie Šumiaca a susedných obcí je pôvodne rusínske, no hybridizované s okolitými kultúrami vrátane germanizmov blízkych továrenských kolónií.

Dnes je národné povedomie drvivej väčšiny obyvateľov regiónu slovenské. Folklor z regiónu je považovaný za typickú, čisto slovenskú formu. Pritom je dôležité uvažovať o tom, že kultúra Horehronia so svojim pôvodne viacnárodnostným obyvateľstvom, je vo svojej podstate hybridná. Citujúc z monografie obce Šumiac: „Určité prvky kultúry, náboženstva a životného štýlu si jednotlivé zmiešané etniká zachovali aj po splynutí so slovenským etnikom, keď si vytvorili spoločné povedomie príslušnosti k slovenskému národu“.⁴¹

Obyvatelia Horehronia sa môžu hrdο hlásiť *aj* ku svojim rusínskym či goralským koreňom, a *aj* k slovenskej národnosti, lebo tieto prvky nie sú navzájom vylučujúce, ba skôr podporujúce. Kráľová hoľa, jeden zo symbolov slovenskej štátnosti, je obklopená goralskými obcami Pohorelá a Liptovská Teplička zo západu a rusínskymi

39 Rybár, M. (2008) *Šumiac*. Bratislava: Raviso, str. 68.

40 Ratkoš 1965, str. 156, 166-168.

41 Rybár 2008, str. 63.

obcami Šumiac, Vernár a Telgárt z východu. Šumiac môže byť naraz národným symbolom Slovenska a „najzápadnejšou rusínskou obcou“: medzi týmito dvoma kategóriami totiž nemusí byť napätie. Ak Horehronie je esenciálne slovenskou lokalitou, tak to hovorí iba o tom, že goralská a rusínska kultúra sú neodmysliteľnými časťami toho, čo dnes nazývame slovenskosť. Gorali a Rusíni sú na Slovensku nielen doma, ale musíme ich považovať aj za konštitučnú časť slovenskej kultúry.

Industriálne osady

Goralské obyvateľstvo sa dostalo na územie dnešného Slovenska v niekoľkých vlnách. Počas tzv. valašskej kolonizácie prišla na toto územie od 14. do 16. storočia aj goralská populačná skupina, ktorá si na jednej strane vytvorila svoje vlastné obce (napríklad na Hornej Orave), ako aj dosídlila už existujúce, populačne poddimenzované obce (napríklad na severnom Spiši). Po tejto veľkej vlne sa však goralské obyvateľstvo dostávalo na územie dnešného Slovenska aj v menších skupinách, spravidla formou riadenej kolonizácie neobývaných lokalít s cieľom vytvorenia feudálnych manufaktúr pre miestnych zemepánov. Dostali sa pritom do kontaktu s osobitnou skupinou obyvateľstva – hutníkmi, sklármi a inými robotníkmi, často pochádzajúcich z úplne iných regiónov a jazykových prostredí.

Formou industriálnej kolonizácie sa vytvorila goralská enkláva na severe Liptova, kde v 16. storočí boli osídlení noví obyvatelia z Hornej Oravy, ktorí mali pomáhať pri činnosti sklených hút v regióne. Tieto goralské lazy sa postupne (do konca 19. storočia) konsolidovali do dnešných obcí Hutý, Malé Borové a Veľké Borové.

Podobne vznikli aj osady v Malohontskom dištrikte, ktoré mali za úlohu podporiť hospodársku činnosť (sklárske hutý a papierne) rodiny Forgáčovcov, zemepánov z Kokavy nad Rimavicou. V roku 1796, po zrušení nevoľníctva v Uhorsku, prišlo na ich statky s pomocou verbovačov 111 rodín prevažne z Oravskej a Zvolenskej župy, kde si vytvorili osady Lom na Rimavicou, Šoltýska a Ďubákovo. Obyvatelia týchto obcí postupne vytvorili aj ďalšie lazové osídlenia medzi dnešnými obcami Drábsko a Utekáč. V roku 1803 vznikla sklárska huta Dolina (tzv. Nemecká huta), a potom v roku 1824 aj nová huta v Utekáči. Väčšina pracovníkov samotných sklární boli špecialisti z Čiech, Nemecka, Sliezska a Poľska, „vrchovci“ z horských osád pritom robili súvisiace hospodárske aktivity ako spracovanie dreva, ťažba kremeňa či

vyrábania tzv. salajky (potaše).⁴²

Na Horehroní vznikali podobné industriálne osídlenia na pozemkoch rodiny Koháryovcov (neskoršie Koburgovcov) už od 17. storočia. Osady vytvorené pre obsluhu nových fabrík sa nachádzali priamo pri rieke Hron, ktorá sa využívala pri priemyselnej činnosti. Takto vznikli lokality Červená Skala, Štajere, Zlatno, Vaľkovňa, Švábolka, Nová Maša a Pohorelská Maša, ktoré vytvárajú šnúru osídlení na juh od pôvodných, valašských dedín regiónu, ktoré sa orientovali najmä smerom k lesom a svahom „do kopca“ na sever od rieky. Obyvateľstvo týchto lokalít sa skladalo z migrantov, so silným zastúpením nemeckého etnika.⁴³ Goralská a rusínska populácia okolitých obcí pritom industriálnu výrobu podporila dodatočnými činnosťami ako drevorubačstvo či uhliarstvo.

Pracovníci samotných fabrík často tvorili osobitnú „kastu“, ktorá sa veľmi nemiešala s valachmi okolitých dedín. Princ Filip Sasko-Kobursko-Gothajský popísal v roku 1900 obyvateľov priemyselných osád na jeho statkoch ako úplne odlišných od ľudí z okolitých dedín. Išlo o čerstvých prisťahovalcov, ktorí mali svoj vlastný kostol (a vieru), vlastné bývanie, a ktorí sa sobášili medzi sebou. Manželské páry naprieč sedliackymi a hámskými rodinami boli veľmi zriedkavé.⁴⁴

Na statkoch Forgáčovcov sa spoločenstvo delilo na starousadlíkov (evanjelických Slovákov z Kokavy), vrchárov (katolíckych osídlencov horských osád) a obyvateľov továrenských kolónií, ktorí sa navzájom spoločensky nepribližovali. Manželstvá sa i tu uzatvárali len v rámci vlastnej skupiny. Sklári, ktorí boli svojim pôvodom veľmi rôznorodí, sa voči ostatným obyvateľom regiónu vymedzovali nie tak etnicky, ako profesijne.⁴⁵

Segregácia týchto spoločenských skupín dopomohla k zachovaniu sa ich pôvodnej kultúry naprieč storočiami. Takto sa vedela zachovať goralská kultúra osád

42 Spišiak, P. (1990). *Kokava nad Rimavicou v období neskorého feudalizmu a kapitalizmu*. Martin: Osveta, str. 23, 28-29.

Murín, I. (2017) *Etnografia generačnej transmisie kultúry v lokálnom spoločenstve - antropologická perspektíva*. Praha: Univerzita Karlova, str. 73-75.

43 Rybár 2008, str. 27-29.

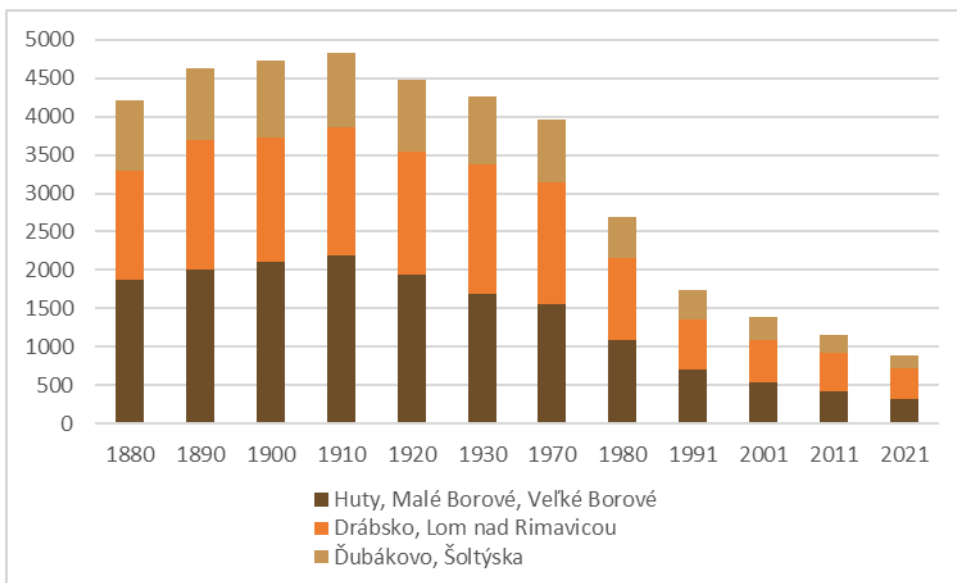
44 Szász-Koburg Gothai, Fülöp herceg (1900) „A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része“. *Földrajzi Közlemények XXVIII.*, str. 14-15.

45 Spišiak 1990, str. 30.

Murín 2017, str. 80-81.

mikroregiónu Svorad či lazov v okolí Lomu nad Rimavicou až do 20. storočia resp. dnešného dňa. Podobne, industriálne obce ako Utekáč či Vaľkovňa zostávajú dodnes kultúrne odlišné od okolitých obcí.

Dnes sú však tieto lokality po hospodárskych zmenách 20. storočia v procese vyľudňovania sa. Po postupom zrušení fabrík sa časť továrenského obyvateľstva odsťahovala, časť splývala s miestnym obyvateľstvom. Hospodárska logika týchto mikroregiónov bola postupným zánikom priemyslu porušená, lokálne trhy práce sa výrazne zúžili. Analýza dát zo siedmich vrchárskych obcí popri bývalých sklárskych hutách ukazuje, že kým na začiatku 20. storočia mali tieto lokality vyše 4700 obyvateľov, a v roku 1970 ešte stále takmer 4000, v roku 1991 sa už v týchto obciach nachádzalo menej ako 1800 obyvateľov a v roku 2021 už iba necelých 900. Dnes už každá z týchto obcí má menej ako 250 obyvateľov. Inou dráhou sa vybrala obec Vaľkovňa, kde po dekádach nepriaznivého vývoja má od roku 2011 počet obyvateľov rastúci trend. Je primárne spôsobený demografickou krivkou rómskeho obyvateľstva, ktoré dnes tvorí v obci majoritu obyvateľstva (68 %).

Graf č. 7. Populačná krivka vybraných goralských enkláv, 1880 – 2021.

Horná Orava v sčítaniach obyvateľstva

Goralské obyvateľstvo Slovenska je z pohľadu oficiálnych sčítaní obyvateľstva takmer neviditeľné. Výnimku však tvoria obce Hornej Oravy, ktoré sa v niektorých historických sčítaniach predsa objavili.

Paradoxne najpresnejšie informácie o tejto komunite ponúka vôbec prvý dostupný súpis obcí Uhorska – tzv. Lexicon Locorum vypracovaný v roku 1772. Popis pozná 24 obcí, kde prevažuje poľský jazyk, všetky z nich sú na Orave.⁴⁶ Zoznam takmer úplne presne vymenujeme tie obce, ktoré dnes považujeme za goralské.⁴⁷

Po tomto čase však goralské obce, resp. obce s poľským dialektom, miznú zo štatistík na vyše sto rokov. Rozsiahle popisy Uhorska 19. storočia z pera Andrása Vályiho a Eleka Fényesa uvádzajú obce regiónu ako jednoliato slovenské.⁴⁸ Sčítania z roku 1880, 1890 a 1900 našli v týchto obciach iba minimum „inojazyčných“ obyvateľov.

Goralské obyvateľstvo sa v sčítaní opäť objavilo až v roku 1910, a to iba v okrese Trstená. Jedenásť obcí tohto regiónu hlásilo po silnej agitačnej činnosti pro-goralských aktivistov mimoriadne vysoké čísla používania poľského dialektu. Výsledky treba brať ako produkty ich obdobia: keďže agitácia pro-goralských aktivistov sa sústredila na okres Trstená, *všetky* goralské obce tohto okresu hlásili 92 až 99 % poľsky hovoriace obyvateľstvo, naopak *všetky* goralské obce okresu Námestovo hlásili svojich „štandardných“ 0 až 1 %. Nemusíme však mať žiadne pochybnosti o tom, že neexistoval väčší rozdiel v etnickej skladbe týchto obcí, iba v prístupe anketárov a aktivistov.⁴⁹

46 Dodatočne, ako zmiešané poľsko-slovenské obce sa uvádzajú Huty, Jóbova Ráztoka a Novotí na Liptove, a tiež Drienky v Turnianskej župe. Ich príbehy sú spracované v iných častiach tohto dokumentu.

47 Jedinú výnimku tvorí popis obce Vitanová ako obce s poľským nárečím. Vitanová síce susedí bezprostredne s goralskou obcou Hladovka, a je aj valašského rázu, kultúrne sa však skôr približuje k slovenským obciam regiónu.

48 Vályi, A. (1796) *Magyar országnak leírása*. Buda: Magyar Királyi Universitas.
Fényes, E. (1851) *Magyarország geographiai szótára*. Pest: Kozma Vazul.

49 Vid' napríklad Balázs, K. (2013) „Vajúdtak a hegyek...“. *Valóság* 56/9, str. 77-79.

Obec	1880	1890	1900	1910	1910 v %
Harkabuz	14	9	12	309	97 %
Hladovka	0	20	5	520	97 %
Chyžne	0	0	9	1107	92 %
Jablonka	0	23	18	2588	95 %
Lipnica Mała	2	10	11	2603	99 %
Lipnica Wielka	2	0	1	1546	98 %
Mútne	0	0	2	6	0 %
Novoť	0	3	0	11	1 %
Oravská Lesná	2	1	0	1	0 %
Oravská Polhora	28	9	0	16	1 %
Oravské Veselé	0	0	1	3	0 %
Orawka	2	1	4	620	99 %
Piekielnik	0	0	9	1212	98 %
Podsarnie	15	6	1	414	97 %
Podszkle	40	82	81	703	97 %
Podwilk	44	39	48	1188	93 %
Rabča	2	5	0	15	1 %
Rabčice	8	0	1	3	0 %
Sihelné	1	0	6	0	0 %
Suchá Hora	0	0	13	631	93 %
Zákamenné	9	3	6	14	1 %
Zubrzyca Dolna	0	0	0	834	99 %
Zubrzyca Górna	13	0	14	1285	96 %
Spolu	182	211	242	15.629	

Tabuľka č. 3. Poľsky hovoriace obyvateľstvo Hornej Oravy podľa sčítaní obyvateľstva, 1880-1910.

Za zmienku stoja tie slovenské obce Oravy, v ktorých sčítania v rokoch 1900 a 1910 ukázali nezanedbateľné zastúpenie poľsky hovoriaceho obyvateľstva. Ide o obce Bobrov, Čimhová, Klin, Liesek, Slanica, Ústie a Zubrohlava, každá z ktorých

sa nachádza na území medzi dvoma goralskými jazykovými ostrovmi Oravy, bezprostredne pri dnešnej poľskej hranici. Tieto obce boli v minulosti známe cezhraničným obchodovaním s plátom a ľanom.⁵⁰ V rovnakých sčítaniach sa v týchto obciach našiel aj mimoriadne vysoký počet cudzincov. Táto skutočnosť svedčí o tom, že v týchto prípadoch ide o poľské obyvateľstvo z Haliče migrujúce na Oravu za prácou, nie o domorodé goralské obyvateľstvo.

Obec	Rok	Obyvatelia	Poľština	Poľština v %	Cudzinci
Klin	1900	900	102	11 %	133
Klin	1910	836	92	11 %	108
Liesek	1910	1517	140	9 %	154
Čimhová	1900	412	35	8 %	51
Slanica	1900	964	44	5 %	9
Ústie	1910	1044	45	4 %	51
Ústie	1900	1154	47	4 %	17
Bobrov	1910	1292	52	4 %	99
Zubrohlava	1900	929	31	3 %	65
Bobrov	1900	1609	44	3 %	86

Tabuľka č. 4. Negoralské obce s výrazným zastúpením poľského obyvateľstva na Orave, 1900 – 1910.

Po roku 1920 sa goralské obyvateľstvo Hornej Oravy opäť vytráca z československých sčítaní. Väčšina obcí, ktorá v roku 1910 hlásila vysoký podiel poľského dialektu, bola pričlenená k Poľsku. Hladovka a Suchá Hora, ktoré zostali na slovenskej strane, v roku 1930 už vykazovali slovenské obyvateľstvo.⁵¹ Podobne postupovali aj obyvatelia goralských obcí pri Námestove. Goralské obyvateľstvo sa v slovenskom sčítaní napokon objavilo až v roku 2021.

⁵⁰ Udvari, I. a Viga, Gy. (1995) „A XVIII. századi Árva vármegye történeti néprajzához“.

Ethnographia 106, str. 51-52. V obciach Bobrov, Klin, Námestovo a Zubrohlava sa v roku 1751 plátenníctvom zaoberala až 40 % všetkých domácností. <https://myorava.sme.sk/c/20841803/sora-s-kalapom-na-hlave-dilovala-aj-takto-sa-platennici-spolu-rozpravali.html>

⁵¹ Obce v roku 1921 nepatrili pod správu Československa a preto sa v tom sčítaní neobjavujú.

Pohyby obyvateľstva v 20. storočí

Aj v prvej polovici 20. storočia vznikli na území dnešného Slovenska nové lokality s výrazným zastúpením goralského obyvateľstva. Dialo sa to v spojitosti so širšími politickými a spoločenskými zmenami v regióne.

Koncom 19. storočia vznikol konflikt medzi rôznymi národnostnými hnutiami Rakúsko-Uhorska ohľadom etnickej identity goralských obyvateľov severného Uhorska. Po prvej svetovej vojne tento konflikt vyústil do poľských teritoriálnych požiadaviek v oblasti Oravy, Spiša a Kysúc, ktoré boli navyše prepojené so sporom o pričlenenie Tešínska do novovzniknutého Československa. Na dotýčných územiach sa najprv mal konať plebiscit, no napokon vo veci namiesto obyvateľov regiónu rozhodla tzv. Veľvyslanecká konferencia v Spa. Československo získalo západnú časť Tešínska, no Poľsko získalo severné obce Oravy a Spiša.⁵²

V konečnom dôsledku 14 z 24 goralských obcí Hornej Oravy zostalo na poľskej strane hranice,⁵³ čo pre miestnu goralskú komunitu znamenalo vznik novej štátnej hranice naprieč regiónom, ktorá preťala existujúce hospodárske a spoločenské väzby.

Vznik hranice bol spúšťačom migračnej vlny z odčlenených obcí. V roku 1922 sa 64 rodín z odčlenených goralských obcí rozhodlo opustiť poľské územie, a s pomocou Československého štátu vytvorili novú osadu **Slávikovo** na južnom Gemeri, v bezprostrednej blízkosti (novej) maďarskej štátnej hranice.⁵⁴ Ďalší oravskí kolonisti z plebiscitného územia (vrátane obcí, ktoré napokon zostali na československej strane) založili už v roku 1921 kolóniu Dievčie pole, ktorá po spojení s legionárskymi kolóniami Gerňov a Dobrá vytvorila obec **Bottovo** v bezprostrednom susedstve Slávikova.⁵⁵

52 Jagnešáková 2013, str. 20-22.

Jesenský, M. (2014) *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. New York: Palgrave MacMillan.

53 Obce Hladovka a Suchá Hora, ktoré mali pôvodne pripadnúť Poľsku, po zmene hraníc v roku 1921 napokon pripadli Československu.

54 Majeriková-Molitoris, M. (2016) „Severovýchodná Orava v rokoch 1918-1945“. In: Jagnešáková, M. (red.) *Orava bez hraníc*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, str. 127-139.

55 Gondáš, V. a Jánošíková, B. (2021) *Bottovo*. Bottovo: Roľnícka spoločnosť Bottovo, str. 81-83.

Obe obce boli výrazne zasiahnuté obdobím druhej svetovej vojny. V roku 1938 bola hranica medzi Slovenskom a Maďarskom revidovaná, a obe obce zostali na maďarskej strane. Kolonisti museli opustiť územie, a vrátili sa do obcí až po druhej svetovej vojne.

Dnes sú obe obce samostatnými sídelnými jednotkami na juhu okresu Rimavská Sobota, obklopené maďarskými a rómskymi obcami. Bottovo, kde goralskí kolonisti tvorili od začiatku iba minoritu obyvateľstva, má dnes už iba minimálne náznaky goralskej kultúry. Ale aj obec Slávikovo, ktorá bola v roku 1951 premenovaná na Orávku, postupne stráca svoj pôvodný charakter. Využívanie goralského dialektu v obci sa postupne oslabuje. Dnes žije v Orávke podľa popisu respondentov piata generácia obyvateľov, no možno posledná, ktorá ešte aspoň čiastočne ovláda goralský jazyk.

Počas druhej svetovej vojny vznikla ďalšia lokalita s goralským rodokmeňom. Ide o **Novú Polhoru** v okrese Košice-okolie, ktorá vznikla v roku 1943. Pôvodné obyvateľstvo obce pochádza z horehronskeho goralského sídla Pohronská Polhora, ktorá utrpela v tom období katastrofický požiar, už niekoľký v histórii obce. Minister vnútra Alexander Mach sa po osobnej návšteve lokality rozhodol, že pre zníženie hustoty obyvateľstva presťahujú 42 rodín na statky pri východoslovenskej obci Ploské. Takto vytvorená osada získala štatút samostatnej obce v roku 1953, a dnes má 504 obyvateľov. No vzhľadom na fakt, že goralská identita sa z povedomia vytratila už v materskej obci Pohronská Polhora ešte pred založením tejto novej osady, miestni obyvatelia sa dnes ku goralskej kultúre nehlásia.⁵⁶ Ako kultúrno-športové podujatie na počesť založenia obcí sa koná „Turnaj troch Polhor“ – Oravská Polhora, Pohronská Polhora a Nová Polhora, symbolicky prepájajúce tieto obce reprezentujúce rôzne vlny osídlenia Slovenska obyvateľstvom goralského pôvodu.

Za zmienku stojí aj príbeh obce **Drienky** (po maďarsky: Derenk). Táto lokalita vznikla v roku 1717, osídlením goralského obyvateľstva zo Spiša do predtým opustenej stredovekej obce. Obec sa po prvej svetovej vojne ocitla v Maďarsku, v bezprostrednej blízkosti slovenskej hranice, a stala sa tak jedinou goralskou obcou v tejto krajine. V roku 1938, po revízii hraníc medzi Slovenskom a Maďarskom, však

56 Nepšínský, Vojtech (2018) *Pohronská Polhora*. Pohronská Polhora: Obec Pohronská Polhora, str. 25-26.

regent Miklós Horthy rozhodol o zrušení obce, na mieste ktorej sa mal vytvoriť veľký lovecký revír. Do roku 1943 dedina zanikla, jej obyvatelia sa usadili v rôznych lokalitách okolitých žúp. Zanikla tak jediná goralská obec v Maďarsku. Dnes je na jej mieste iba pamiatková zóna.⁵⁷

Medzi rokom 1938 a 1945 sa hranica medzi Poľskom a Slovenskom zmenila niekoľkokrát. Poľsko v roku 1938 (po Mníchovskej dohode) obsadilo časť prihraničného územia, vrátane obcí Hladovka, Suchá Hora a Tatranská Javorina na Spiši. V roku 1939 však naopak Slovensko, po vypuknutí druhej svetovej vojny, vojensky obsadilo územie až po starú Uhorsko-Rakúsku hranicu, vrátane obcí Hornej Oravy. Napokon sa však v roku 1945 znovuzriadené Československo unilaterálne stiahlo na pôvodnú líniu hranice, obsadzujúc západné Tešínsko a odovzdajúc Poľsku goralské obce severného cípu Oravy aj Spiša.⁵⁸

Po znovuzriadení štátnej hranice naprieč Oravou ušlo z regiónu za hranicu až 6500 ľudí, čo predstavovalo 24 % predvojnového obyvateľstva Poľskej Oravy. Pôvodný plán rátal s ich usadením najmä na Južnom Slovensku, avšak kolonisti sa stretli s veľkým odporom miestnych obyvateľov. Zväčša sa napokon usadili na bývalých nemeckých majetkoch na Spiši a tzv. Hauerlande (bývalom nemeckom jazykovom ostrove medzi Kremnicou a Turcom), vo väčších mestách severného Slovenska, na Dolnej Orave a v českých Sudetoch.⁵⁹

28 rodín z obce Veľká Lipnica, ktorá bola po druhej svetovej vojne opäť odovzdaná Poľsku, sa presťahovalo do uvoľnených domov po vystáhaných Nemcoch v dedine Tartschendorf (Torč) pri Bratislave. Obec bola v roku 1948 premenovaná na **Novú Lipnicu**, a dnes tvorí časť prímestskej obce hlavného mesta, Dunajskej Lužnej.⁶⁰ Dnes je však kultúrna stopa goralských kolonistov v rýchlo rastúcej obci minimálna.

Osobitnú pozornosť si zaslúži obec **Žakovce** na Spiši. Ide o pôvodne nemeckú obec, kde ešte v roku 1930 tvorili 97 % obyvateľstva Nemci. Po roku 1945 však boli pôvodní

57 <http://www.derenk.hu/?menu=tortenelem&id=1>.

58 Majeriková-Molitoris 2016, str. 160-161.

59 Majeriková-Molitoris, M. (2013) *Vojna po vojne*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, str. 159-167. Vid' aj Ravasz, Kovács a Zamišková 2022, str. 30-32.

60 Kozová, M. a Stockmann, V. (2011) *Historické, kultúrne a prírodné pozoruhodnosti obce Dunajská Lužná*. Dunajská Lužná: Obec Dunajská Lužná, str. 8-9.

obyvatelia obce vysídlení, a na ich miesto prišli ľudia zo Zamaguria a z odčlenených obcí na Spiši a Orave. Veľká skupina okolo 200 ľudí prišla z goralskej obce Vyšné Lapše, ktorá počas vojny vyhorela.⁶¹ Ďalšia populačná vrstva sem prišla v roku 1955 z rusínskej obce Blažov, ktorá bola zrušená kvôli vybudovaniu vojenského obvodu Javorina. Na území bývalej nemeckej obce tak dnes spolunažíva goralské, rusínske a slovenské obyvateľstvo. Podľa nášho terénneho výskumu dnes rusínsku národnosť tvorí okolo 30 % obyvateľstva, goralskú kultúru si udržiava okolo 5 %. V obci pôsobí gréckokatolícka aj rímskokatolícka fara.

Prepojenosť obcí cez hory

Viacere etnografické práce sprostredkujú čitateľovi možnosť oboznámiť sa s tradičnými formami transportu tovaru, materiálov, hospodárskych zvierat a osôb, či už medzi konkrétnymi lokalitami, naprieč hranicami regiónov alebo štátov, ako aj komunity špecificky fungujúcej na báze takéhoto transportu⁶². Takéto komunity tvorili v minulosti aj valasi, vrátane Goralov.⁶³

Náš výskum síce nebol kvalitatívny a nemal ambíciu získať detaily takýchto javov v dostatočnej miere na deskripciu, no stretli sme sa tu s niekoľkými mikroregiónmi kde takáto forma kontaktu a komunikácie obyvateľstva ignorovala hranice administratívnych celkov a udržiavala spoločné kultúrne povedomie, sebaidentifikáciu obyvateľstva ako aj vzájomné vzťahy členov týchto komunít.

Môžeme hovoriť o goraloch v lokalitách pod Kráľovou hoľou v obciach Liptovská Teplička a Pohorelá, rovnako však aj o Rusínoch v lokalitách Úhorná, Pača a Hačava. Všetky tieto obce ležia v rôznych okresoch, krajoch a často nie sú spojené priamym cestným spojením, no v historickom povedomí je prítomný čulý kontakt obyvateľov naprieč horami, ktoré tieto lokality rozdeľujú. Naši respondenti z týchto obcí nám hovorili o častom kontakte medzi týmito obcami formou peších návštev cez horské resp. lesné cesty. Ciele týchto návštev mohli byť hospodárske, ale aj súkromné.

61 Majeriková-Molitoris 2013, str. 141.

62 Smrčka, A. (2021) *Tradiční horský transport*. Brno: Masarykova Univerzita.

63 Bačín, V. (2014) *Goralská identita – vplyv štátnej hranice*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Podobne v prípade takzvaných vrchárov tiež čiastočne goralského pôvodu v obciach Lom nad Rimavicou, Drábsko, Sihla, Ďubákovo a Šoltýska sa stretávame so spoločnou identitou týchto obyvateľov, spojenou s tradičným spôsobom života v horách. Goralčina ako jazyk je však v tomto prípade prítomná len v niektorých z týchto lokalít.

Vrchárske obce sú často v lokalitách, ktoré sú najťažšie dostupné v celej krajine. Cesta z obce Henclová do susedného Nálepku bola vybudovaná až v roku 1963, a obec bola elektrifikovaná iba v roku 1960, medzi poslednými v celej krajine. Prvý autobus do obce Hačava prišiel až v roku 1974, po prekopaní skál v oblasti tiesňavy Čertovho mosta. Horský priechod Huty, spájajúci goralský mikroregión Svorad s okresným mestom Liptovský Mikuláš, ktorý bol vybudovaný až v roku 1986, a je tak najmladšou cestou takéhoto druhu na celom Slovensku. Horská cesta medzi Pačou a Úhornou, známa aj ako Pačanský kopec, je v zime dodnes neprejazdná. V roku 2022 – v čase nášho výskumu – zastihli vrchárske obce Sihlianskej planiny (vrátane Drábska a Lomu nad Rimavicou) po hustom snežení veľké výpadky elektriny, ktoré trvali týždne a ohrozovali aj uskutočnenie komunálnych volieb v regióne. Problémy s infraštruktúrou prispievajú podľa našich respondentov k vyľudneniu týchto obcí veľmi výrazným spôsobom.

Lepšie prepojenie týchto obcí so susedmi je preto dôležitým, aj želaným cieľom. Práve tieto spojenia však porušujú pôvodné kultúrne väzby medzi týmito obcami. Logika cestnej siete krajiny nesleduje štandardnú logiku kontaktu medzi týmito obcami cez hory a lesy, ale iné (napr. logistické, administratívne a hospodárske) faktory. Goralské a rusínske vrchárske obce sú často rozdelené do rôznych okresov alebo krajov, keďže okresné hranice sú často práve v strede hornatých oblastí, kde sa nachádzajú. Liptovská Teplička je dnes administratívne v inom kraji ako „susedná“ Pohorelá. (Ako perlička, je to aj iný kraj, ako ostatné časti Liptova.) Telgárt je v inom kraji ako susedný Vernár, medzi Drábskom a Utekáčom je okresná hranica, rusínske obce Volovských vrchov (Hačava, Pača, Utekáč) sú každá v inom okrese. Cesty vybudované moderným štátom totiž pripútavajú tieto obce k ich okresným a krajským centrá, nie k etnickým enklávam na druhej strane hory. Obce sa rozvíjajú spolu s ich administratívnymi okresmi, nie s ich bývalými susedmi, čo urýchljuje ich asimiláciu do majoritnej kultúry.

Prepojenosť regiónov cez cirkev

Ako uvádzame v texte už skôr, Rusínov možno od slovenskej majority odlíšiť práve prostredníctvom cirkevnej denominácie. Až na výnimku niektorých obcí na východe Slovenska možno s istotou konštatovať, že lokality kde sa ľudia hlásia ku gréckokatolíckej cirkvi sú obývané potomkami Rusínov.⁶⁴ Platí to aj na horehronské obce Šumiac, Telgárt a Vernár, kde sa obyvateľstvo dodnes hlási ku gréckokatolíckej viere, aj keď rusínska národnostná identita už nie je explicitne prítomná.

V prípade Goralov naopak možno tvrdiť, že ku ich kultúrnej asimilácii k slovenskej majorite v 20. storočí dochádza aj preto, lebo sú, rovnako ako slovenská či poľská majorita, rímskokatolíckeho vierovyznania. Toto tvrdenie sa dá považovať za pravdivé, no nie je úplne jednoznačne platným vysvetlením tohto javu.

Špecificky spišská diecéza zahŕňa severné časti Stredného Slovenska, konkrétne regióny Orava, Liptov a Spiš v celkovej rozlohe 7802 km². Na tomto území žije približne 450 tisíc rímskokatolíkov.⁶⁵ Takto formulovaná cirkevná diecéza prepája kmeňové územia Goralov na Slovensku, ktoré sú štandardne administratívne rozdelené krajskými hranicami (medzi Prešovským a Žilinským krajom) a tiež geograficky Tatrami ako aj štátnou hranicou s Poľskom.

Cirkevný život tak prepája inak rozdelenú Hornú Oravu so Spišom. V nadpolovičnej väčšine skúmaných goralských obcí na Orave pracuje farár zo Spiša (63 %), reprezentované sú medzi nimi aj ľudia z goralských obcí regiónu (Lendak, Lesnica, Vyšné Ružbachy). Bohoslužby slúžené v slovenčine môžu byť v konkrétnych lokalitách doplnené o pokusy komunikovať, či možnosť svedčať sa práve v goralčine.

Túto situáciu je zaujímavé dať do kontrastu s regiónom Kysúc, kde – vzhľadom na príslušnosť k inej diecéze – sme počas nášho terénneho výskumu nevideli prepojenie s ostatnými goralskými regiónmi skrz osobu resp. regionálnu identitu farárov.

⁶⁴ K etnickej príslušnosti ľudí gréckokatolíckej viery a slovenského materinského jazyka, ako aj o význame identifikácie „Rusnák“ sa vedie dlhodobá historická debata, ktorej rozuzlenie nemôže byť súčasťou tohto dokumentu. Pre prehľad diskusie viď napríklad Šoltés, Peter (2004) „Historické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku“. In: Šutaj, Štefan (ed.) *Národ a národnosti*. Prešov: UNIVERSUM, str. 181-189.

⁶⁵ <https://kapitula.sk/historia-diecezy/index.html>

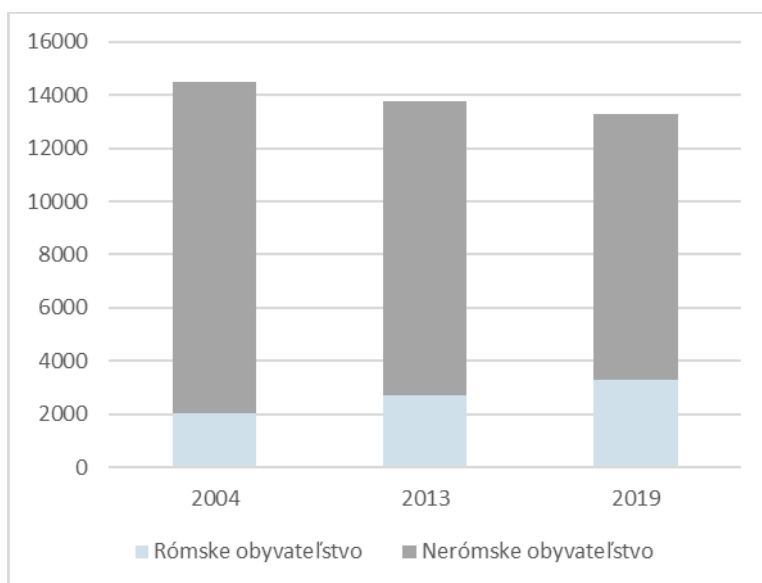
Na základe nášho výskumu a výpovedí respondentov tak na Orave ako aj na Zamagurí môžeme tvrdiť, že práve prítomnosť kňazov zo Spiša, ktorí majú na starosti farnosti na Orave a opačne, dochádza k špecifickej forme kultúrneho kontaktu týchto lokalít, ktorý môže dlhodobo slúžiť ako formatívny pre spoločnú goralskú sebaidentifikáciu tohto regiónu spadajúceho v rámci administratívneho členenia na samosprávne kraje do dvoch odlišných celkov, konkrétne Prešovského a Žilinského kraja.

Rómovia na Horehroní

K demografickému príbehu Horehronia patrí aj postupné posilnenie rómskeho obyvateľstva v regióne. Séria výskumov Atlas rómskych komunít nám pomôže pri orientácii v tejto súvislosti.⁶⁶ Ak sa sústredíme na sedem obcí úzko ponímaného Horehronia, v roku 2004 v nich žilo v celkovom počte 14.478 obyvateľov, z toho 2008 Rómov (14 %). O deväť rokov neskôr v 2013 celkové obyvateľstvo kleslo na 13.795, pričom počet Rómov sa zvýšil na 2694 (20 %). O šesť rokov neskôr, v 2019, žilo na Horehroní z celkového počtu 13.312 obyvateľov 3279 Rómov (25 %).

Ide teda o dva paralelné trendy. Nerómske obyvateľstvo Horehronia postupne klesá, v priebehu skúmaných 15 rokov až o 20 %. Zároveň sa za rovnaké obdobie zvýšil počet rómskych obyvateľov o 63 %. Tempo demografického preskupenia bolo v úseku 2004 – 2013 rovnaké, ako v úseku rokov 2013 – 2019, to znamená, že ide o robustné, dlhodobé trendy.

⁶⁶ Pre prehľad o výskumnej sérii vid'. Ravasz, Á., Kovács, L. a Markovič, F., (2020). *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda.

Graf č. 8. Podiel rómskeho a nerómskeho obyvateľstva na Horehroní.

Z hľadiska spoločenskej súdržnosti regiónu nie je jedno, aké v ňom budú životné podmienky rómskych komunít. Až 96 % z nich žije v segregovaných podmienkach, odčlenené od majoritného obyvateľstva, čo je mimoriadne vysoké číslo v porovnaní s celoštátnym indexom (72 %). Počtom najväčšie lokality sú osada na ulici Jána Švermu v Šumiaci (545 obyvateľov), Horná osada v Telgárte (541 obyvateľov) a lokalita Dolinka v Polomke (490 obyvateľov). 57 % ľudí z rómskych komunít žije v neformálnom bývaní. S nevysporiadanými pozemkami pod obydliami má problém 63 % ľudí. Prístup k pitnej vode zo štandardného zdroja nemá 10 % ľudí. Z jazykového hľadiska dominuje rómsky jazyk, aj keď vo väčšine obcí mladšie generácie Rómov už skôr používajú aj miestne dialekty.

Dobrou správou je však zvyšujúca sa politická angažovanosť rómskych obyvateľov týchto obcí. Zo skúmaných obcí sú dve, v ktorých Rómovia tvoria väčšinu obyvateľstva (Telgárt a Val'kovňa). Po komunálnych voľbách v roku 2022 obe z nich povedie kandidát rómskej národnosti.

Výraznejšie zastúpenie rómskych komunít nájdeme aj v ďalších obciach širšieho ponímaného Horehronia, vrátane obcí Liptovská Teplička (31 %), Pohronská Polhora (12 %) a Valaská (12 %). Na rozdiel od Horehronia je zastúpenie rómskych komunít v ostatných skúmaných lokalitách minimálne, s jedinou ale dôležitou výnimkou obce Hačava (46 %).

Záver

Naša práca sa sústredila na zmapovanie dvoch etnických komunít Stredného Slovenska – Goralov a Rusínov. Ide o populačné skupiny, ktoré sú v kontexte stredných regiónov našej krajiny často zabudnuté. V prípade goralskej komunity je pritom Stredné Slovensko jedným z ich hlavných populačných centier, vrátane Oravy, Kysúc a Liptova. Náš výskum potvrdil, že menšie skupiny Goralov nájdeme aj na Horehroní, Malohonte na Gemeri, či na západných hraniciach Spiša.

V prípade Rusínov je ich prítomnosť na Strednom Slovensku zatienená oveľa väčšími populačnými koncentraciami tejto skupiny na východe krajiny. Horehronie a Volovské vrchy sú pritom stáročia domovom aj Rusínov, a viacero obcí sa k tejto kultúrnej tradícii hlási aj dnes.

V lokalitách skúmaných v rámci nášho výskumu sme našli rôznu mieru zachovanosti kultúrnych tradícií týchto skupín. Región Horná Orava je baštou goralskej kultúry na Slovensku, tradície sú však na ústupe na Kysuciach, Liptove a ostatných goralských enklávach. Rusíni, ktorí kedysi tvorili väčšinu obyvateľstva na Horehroní, sú dnes takmer nepriznanou súčasťou etnickej mozaiky regiónu. V niektorých obciach, ako je napríklad Hačava, sú však tradície tejto komunity silné aj dnes a dokážu sa regenerovať, rozvíjať.

Ako sme poukázali, Goralí aj Rusíni sú na Strednom Slovensku organickou súčasťou miestnej kultúry. Nie sú prílepkom, alebo tolerovanou menšinou, ale esenciálnou súčasťou toho, čo vnímame ako slovenskosť regiónu. Ich zvyky, dialekty, kultúra sú dnes neodmysliteľnou súčasťou stredoslovenskej kultúry a identity.

Ak však chceme zachovať diverzitu regiónu, potrebujeme spoznať a chrániť pramene, z ktorých táto diverzita vychádza. Prvým krokom je ich spoznanie, zmapovanie a správne pomenovanie. Za kultúrnu inakosť sa nemá hanbiť, má sa chrániť a rozvíjať. Veríme, že našou prácou sme prispeli k tomuto zámeru.

Použité zdroje

- Bagín, V. (2014) *Goralská identita – vplyv štátnej hranice*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Balázs, K. (2013) „Vajúdtak a hegyek...“. *Valóság* 56/9, str. 76-87.
- Bel, M. (2001) *Oravská stolica*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius.
- Dudášová-Kriššáková, J. (1988). „Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí“. In: Bielik, F. a Baláž, C. (red.) *Slováci v zahraničí*. Martin: Matica, Slovenská, str. 112-132.
- Dudášová-Kriššáková, J. (1993) *Goralské nárečia*. Prešov: Prešovská univerzita.
- Fényes, E. (1851) *Magyarország geographiai szótára*. Pest: Kozma Vazul.
- Gondáš, V. a Jánošíková, B. (2021) *Bottovo*. Bottovo: Roľnícka spoločnosť Bottovo.
- Habovštiak, A. (1962) „Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia“. *Jazykovedný časopis* XIII/1, str. 8-27.
- Horváthová, E. (1970) „Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej“. *Slovenský národopis* XVIII (1970/1), str. 61-90.
- Huba, Peter (1995) *Rabča*. Dolný Kubín: Peter Huba.
- Ila, B. (1976) *Gömör Megye I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jagnešáková, M. (red.) (2013) *Gorali na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne.
- Jagnešáková, M. (red.) (2016) *Orava bez hraníc*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne.
- Jakubíková, K. (1980). „Interlokálne vzťahy goralských a negoralských obcí Oravy“. *Národopisné informácie* 1980/11, str. 267-279.
- Jesenský, M. (2014) *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kollárová, Z. (red.) (2020) *Liptovská Teplička*. Liptovská Teplička : Obec Liptovská Teplička.

- Kolektív autorov (1990). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda.
- Kolektív autorov (2013). *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská.
- Kontrík, A. (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 134-163.
- Kozová, M. a Stockmann, V. (2011) *Historické, kultúrne a prírodné pozoruhodnosti obce Dunajská Lužná*. Dunajská Lužná: Obec Dunajská Lužná.
- Kubica, P. (2013) „Dve strany vrchárske mince“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 164-171.
- Kuchelová, K. (2019) *Čepiec*. Bratislava: Slovart.
- Lacko, R. a Babnič F. (2008) *Závadka nad Hronom*. Vrútky: Michal Lašut.
- Laššák, J. (2014) *Šoltýska*. Šoltýska: OZ Jasenina.
- Laššák, J. (2016) *Ďubákovo*. Šoltýska: OZ Jasenina.
- Lendacký, A. (1998). *História dediny Henclová*. Banská Bystrica: Midi Print.
- Magocsi, P. R., (1994). *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda.
- Magocsi, P. R. (1997) „Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians“. *Canadian Slavonic Papers*, 39/3-4, str. 301-331.
- Majeriková-Molitoris, M. (2013) *Vojna po vojne*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Majeriková-Molitoris, M. (2016) „Severovýchodná Orava v rokoch 1918-1945“. In: Jagnešáková, M. (red.) *Orava bez hraníc*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, str. 124-161.
- Margetová, D. (2009) *Rusíni na Horehroní. Bakalárska práca*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Murín, I. (2017) *Etnografia generačnej transmisie kultúry v lokálnom spoločenstve – antropologická perspektíva*. Praha: Univerzita Karlova.
- Nepšinský, Vojtech (2018) *Pohronská Polhora*. Pohronská Polhora: Obec Pohronská Polhora.

Niederle, L. (1903) *Národopisná mapa uherských Slováků*. Praha: Národopisná společnost československá.

Podolák, J. (1972). *Zamagurie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Podolák, J. a kol. (1999) *Hel'pa*. Martin: Matica Slovenská.

Radičová, I., et al. (2004). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Ramšáková, A. (2020). *Nárečia horných Kysúc v okrese Čadca*. Bratislava: Veda.

Ratkoš, P. (1965) „Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia“. *Slovenský národopis* 13 (2-3), str. 135-171.

Ravasz, Á. a Kovács, L. (2022) „Etnické dáta na Slovensku v rokoch 2018 až 2021“. In: Marcinčin, A. a Csabay, J. (red.) *Ročenka regionálneho rozvoja 2021*. Bratislava: SPEKTRUM STU, str. 35-41.

Ravasz, Á., Kovács, L. a Markovič, F., (2020). *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda.

Ravasz, Á, Kovács, L. a Zamišková, A. (2022) *Atlas rozmanitosti Zamaguria*. Bratislava: Inštitút Mateja Bela.

Rončák, E., Rakyta, D. a Kubiš, L. (2001). *Lom nad Rimavicou a okolie*. Lom nad Rimavicou : Obec Lom nad Rimavicou.

Rončák, E., Rakyta, D. a Kubiš, L. (2008) *Vrchárske chodníčky*. Veľký Krtíš: Agentúra ES.

Rybár, M. (2008) *Šumiac*. Bratislava: Raviso.

Smrčka, A. (2021) *Tradiční horský transport*. Brno: Masarykova Univerzita.

Spišiak, P. (1990). *Kokava nad Rimavicou v období neskorého feudalizmu a kapitalizmu*. Martin: Osveta.

Szász-Koburg Gothai, Fülöp herceg (1900) „A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része“. *Földrajzi Közlemények XXVIII.*, str. 10-56.

Šmálik, Š. (1990) *Oravská Čenstochová*. Rukopis.

Šoltés, Peter (2004) „Historické a konfesiónálne súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku“. In: Šutaj, Štefan (ed.) *Národ a národnosti*.

Prešov: UNIVERSUM, str. 181-189.

Števík, M. (2020) „Rusíni na Spiši do roku 1848“. In: Furmaník, M. et al., *Dejiny Rusínov na Spiši*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, str. 14-55.

Tóbbik, Š. (2020) *Gemerské nárečia II, časť prvá*. Prešov: Prešovská univerzita.

Udvari, I. a Viga, Gy. (1995) „A XVIII. századi Árva vármegye történeti néprajzához“. *Ethnographia* 106, str. 39-64.

Vályi, A. (1796) *Magyar országnak leírása*. Buda: Magyar Királyi Universitas.

Vítek, P., Churý, S. a Veselovský, M. *Liptovská Lúžna*. Liptovská Lúžna: Obec Liptovská Lúžna.

Zuskinová, I. (2013) „Gorali v Liptove“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goralochoch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 183-198.

